

Univerzita Karlova
Fakulta humanitních studií

Alexandra Čechová

PŘIROZENÉ A OBČANSKÉ NÁBOŽENSTVÍ
U J. J. ROUSSEAU

Bakalářská práce

Autor: Alexandra Čechová

Vedoucí práce: Mgr. Milan Hanyš, Ph.D.

Praha 2019

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu. Toto prohlášení a souhlas budou signovány vlastnoručním podpisem.

Datum:

Podpis:

Děkuji Mgr. Milanu Hanyšovi, Ph.D. za vedení této práce.

Abstrakt:

Tato bakalářská práce se zabývá přirozeným a občanským náboženstvím v podání Jeana-Jacquesa Rousseaua. V první části se věnuji pojetí člověka a společnosti, jak byly rozpracovány v knize O původu a nerovnosti mezi lidmi a v knize O společenské smlouvě. Stěžejní částí této práce pak je Rousseauova úvaha nad náboženstvím a jeho funkce ve společnosti, k čemuž použiji spis Vyznání víry vikáře savojského a pojednání O společenské smlouvě. Pokusím se také podrobně popsat vztah mezi občanským náboženstvím a státním zřízením podle společenské smlouvy, a zároveň jejich kompatibilitu s přirozeným náboženstvím.

Klíčová slova: přirozené náboženství, občanské náboženství, vyznání víry vikáře savojského, společenská smlouva, morálka, Rousseau

Abstract:

In this bachelor thesis I am addressing the natural and civil religion according to Jean-Jacques Rousseau. The first section of this thesis is dedicated to the definitions of human kind and the society how they were described in the books Discourse on the Origin and Basis of Inequality Among Men and On the Social Contract. The main section of this thesis is then focusing on Rousseau's essay on religion and its function inside the society for which I am utilizing the paper Profession of Faith of the Savoyard Vicar and On the Social Contract. I am also attempting to describe in detail the relationship between the civil religion and the politics, and also at the same time their mutual compactability with the natural religion.

Key words: natural religion, civil religion, contract social, profession of faith of the savoyard vicar, morality, Rousseau

OBSAH

1. ÚVOD	1
2. OSOBA JEAN-JACQUES ROUSSEAU	3
3. ČLOVĚK	5
3.1. <i>O původu nerovnosti mezi lidmi</i>	5
3.1.1 Člověk v přirozeném stavu – divoch.....	8
3.2. <i>O společenské smlouvě</i>	8
3.2.1. Člověk v občanské společnosti.....	9
4. SPOLEČNOST	9
4.1. <i>O původu nerovnosti mezi lidmi</i>	10
4.1.1 Přirozený stav.....	10
4.1.2. Občanská společnost.....	11
4.2. <i>O společenské smlouvě – Přirozená společnost</i>	14
4.3. <i>O společenské smlouvě – Občanská společnost</i>	14
5. NÁBOŽENSTVÍ	15
5.1. <i>O společenské smlouvě – Občanské náboženství</i>	16
5.2. <i>Vyznání víry vikáře savojského – Přirozené náboženství</i>	21
5.3. Komparace.....	26
6. ZÁVĚR	31
LITERATURA	34

1. ÚVOD

Záměrem práce je přiblížit roli náboženství, tak jak ji rozebírá Jean-Jacques Rousseau ve spise *Emil čili O vychování* (1762), přesněji ve *Vyznání víry vikáře savojského*¹ a v knize *O společenské smlouvě* (1762). Nezbytným pramenem k vypracování mi bylo i Rousseauovo ranější pojednání *O původu nerovnosti mezi lidmi* (1754), které tvoří nedílnou součást jeho filozofických úvah o společnosti a o člověku jako takovém. Bez toho aniž bychom definovali člověka jakožto základ společnosti, by bylo velmi obtížné porozumět smyslu náboženství, který mu Rousseau ve svých úvahách přiděluje. Náboženství bez člověka je nemyslitelné, otázkou pak zůstává, zda-li je tomu i naopak. Zda člověk potřebuje náboženství, a pakliže ano, v jakém smyslu. Středem zájmu bude poodhalit, podle Rousseauových myšlenek, funkci náboženství – zda se jedná o nedílnou součást společnosti, bez které by nebylo možné zajistit soudržnost a morální bezúhonnost občanů, anebo zda je náboženství pouze čistě niterní záležitostí jedince.

V pojednání *O společenské smlouvě* se setkáme vůbec poprvé s pojmem občanského náboženství. Tento pojem měl pro samotného Rousseaua důležitý význam, soudě podle faktu, že kapitolu o občanském náboženství zařadil na samý závěr společenské smlouvy, čímž své pojednání uzavřel. Nutno dále podotknout, že text *O společenské smlouvě* byla

¹*Vyznání víry vikáře savojského* je součástí spisu *Emil čili O vychování*, nachází se v jeho II. díle, IV. knihy. Tato pasáž pojednává o přirozeném náboženství. Spisem *Emil čili O vychování*, který je rozdělen do dvou knih, nás po celou dobu provází Rousseau jakožto učitel a vychovatel. Přibližuje nám, jak by mělo být dítě správně vedeno. Popisuje vývoj člověka jak na úrovni fyzické, tak psychické. Chlapec, na kterém je tento příklad uváděn, se jmenuje Emil. Ovšem ve *Vyznání víry savojského vikáře* se postavy v knize mění. Příběh začíná vypravováním neznámého vypravěče, který popisuje svou cestu k náboženství a zmiňuje právě setkání s vikářem savojským, který ho v jeho myšlení velmi ovlivnil. A právě do úst vikáře savojského vkládá Rousseau slova o přirozeném náboženství. Vikář zde nevystupuje v roli kazatele, na mnoha místech upozorňuje a připomíná, jak nám – čtenářům, tak vypravěči, že jeho přesvědčení nemusí být nutně pravdivá, pouze následuje svůj cit a je přesvědčen o ryzosti svých úmyslů. Nejdůležitějším krokem k přirozenému náboženství bylo u vikáře, a později i u vypravěče, uvědomění si pokrytectví zbožných lidí a pochyby o Bohu, o lidech a jejich morálce, jelikož ve chvíli, kdy ztrácíme náboženství, zapomínáme tím na své morální povinnosti. Ačkoliv se celé pojednání *Emil čili O vychování* soustředí na správnou výchovu chlapce, jeho část *Vyznání víry vikáře savojského* je speciální pro své morální poslání a základní teze přirozeného náboženství, kterému se ne náhodou přezdívá náboženství člověka. Podle autora knihy *The Stillborn God* Marka Lilly je tento spis „jednou z nejkrásnějších a nejpřesvědčivějších obran náboženských instinktů člověka, které kdy byly napsány. Tato skutečnost zároveň učinila text tak palčivým pro veřejnost. Rousseau odmítal křesťanskou teokracii a církve jako takovou, zároveň však uznával pozitivita, která náboženství přináší v oblasti politické i psychologické. Čím se velmi lišil, bylo jeho pojetí člověka, který nebyl v jeho očích morálně lhostejný; pěl chválu o lidském svědomí, o štedrosti, o soucitu s bližním, o ctnosti. Na rozdíl od křesťanské církve nepovažoval tyto lidské vlastnosti jako dar z Boží milosti, ani z přirozené laskavosti víry. Rousseau toto učení obrátil a prohlásil, že člověk byl od přírody dobrý a svou laskavost vyjádřil v náboženství. Tímto stanoviskem reprezentoval Rousseau nehlubší moderní zpochybnění křesťanství, jelikož se stal vůbec prvním, kdo nabídl člověku výhody náboženství, bez toho, aniž by se odvolával na zjevení.“ LILLA, Mark. *The Stillborn God: Religion: Politics and Modern West.*, s. 113 (překlad vlastní)

samotným Rousseauem vyňata z díla daleko obsáhlejšího, přiučil však, jak v úvodu přiznává, nakonec největší důležitost právě jen několika vybraným oddílům, včetně náboženství.² Není náhodou, že jistí vydavatelé tuto kapitolu z knihy vyřazovali, což svědčí o jejím možném vlivu a kontroverznosti.³ Pojmem přirozeného náboženství se naopak budeme zabývat ve spise *Vyznání víry vikáře savojského*.

V první kapitole nastíním pojetí člověka podle Rousseaua, v druhé kapitole se budu věnovat jeho pojetí společnosti, přičemž budu sledovat jejich vzájemnou korelaci. Tento vztah ovšem bude mimo jiné ztěžovat skutečnost, že se u Rousseaua setkáváme s různými výklady jednoho a toho samého tématu, kterým se ve svých jednotlivých spisech věnuje. Bude proto důležité systematicky sledovat, z jakého konkrétního díla interpretace pochází. V těchto prvních dvou kapitolách budu čerpat z knih *O původu o nerovnosti mezi lidmi* a *O společenské smlouvě*. Toto nahlédnutí je nezbytné pro porozumění Rousseauových úvah o povaze a údělu náboženství nejen pro společnost, ale i pro jednotlivce; a nabízí i vysvětlení, proč Rousseau tolik akcentuje důležitost náboženství. Zdá se však, že pojetí náboženství se ve dvou dílech – *O společenské smlouvě* a ve *Vyznání víry vikáře savojského* a ve, od sebe poněkud liší a na první pohled tak není jasné, jaký vztah k sobě přirozené a občanské náboženství navzájem mají a zde je vůbec možné o těchto dvou druzích náboženství uvažovat současně.

Povahově jsou texty od sebe odlišné. Zatímco v knize *O společenské smlouvě*, která je spíše rázu politického, vystupuje Rousseau poněkud „odosobněně“ a hovoří o zásadách státního práva a předkládá ideální představu fungování státu, ve *Vyznání víry vikáře savojského*, prodchnul svého dílo až „romantickými“ úvahami o lidské dobrotě, ctnosti a spravedlnosti, které jsou vryty do našich srdcí. Rousseau byl přesvědčen o morální zkaženosti „moderních“ lidí a společnosti jako takové. Nebyl spokojen ani se stavem politiky, který kolem něho panoval a vyjádřil se o něm velmi jasně již v I. kapitole knihy *O společenské smlouvě* „Člověk se narodil svoboděn a všude je v okovech.“⁴ V návaznosti na toto prohlášení vykresluje pomocí společenské smlouvy „ideálně“ fungující stát, který

² Zdá se však, že i sám Rousseau váhal nad tím, zda VIII. kapitolu O občanském náboženství nakonec opravdu zařadí. Svědčí o tom její pozdější dodání do spisu. Skutečnost, že Rousseau nevnímá tuto část za nedůležitou, můžeme považovat za pravděpodobnou tím, že se o ní nevyjadřuje ve spise Emil. Na stranu druhou se zdá, že Rousseau tuto myšlenku v sobě choval již po delší dobu. Zmínky bychom našli v jeho *Dopise Voltairovi* (1756) a v „*Geneva Manuscript*“. Bertram, Christopher. *Rousseau and The Social Contract*, s. 178 (překlad vlastní)

³ Kontroverzí tohoto textu, stejně tak i textu *Vyznání víry vikáře savojského*, je jejich společný postoj ke křesťanství, církvi a s tím i souvisí Rousseauovo pojetí Boha, které nemělo obdoby.

⁴ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě*, s. 10 (kniha I., kapitola I.)

podporuje a naplňuje lidské svobodné jednání, myšlenku, kterou nakonec Rousseau rámuje občanským náboženstvím.

2. OSOBA JEAN-JACQUES ROUSSEAU

Jean-Jacques Rousseau pocházel ze Ženevy, v dospívání se přestěhoval do Paříže. Právě obyvatele Paříže považoval Rousseau za jednu z nejzhyrálejších společností vůbec. Důkazem této skutečnosti je i pasáž ze spisu *Emil čili O výchování*: „S Bohem tedy, Paříži, město slavné, město plné hluku, čoudu a bláta, kde ženy již nevěří v čest, ani mužové v ctnost. S Bohem, Paříži: my hledáme lásku, štěstí a nevinnost; nebudeme nikdy dost daleko od tebe.“⁵ Rousseau byl vychováván v kalvínské víře, později konvertoval k církvi katolické a pak se opět navrátil ke kalvinismu. Jeho myšlenky byly prodchnuty duchem osvícenství a deismu⁶, který se opíral o racionální myšlenky tzv. přirozeného náboženství. I přesto se Rousseau plně neshodoval ani s deisty, ani s osvícenci. Autor úvodu k I. části knihy *Emil čili O výchování* – prof. dr. Jaroslav Novák se vyjadřuje o vyhraněném postoji Rousseaua následovně: „Proti církvi hlásí niterní hloubku víry, která se projevuje činem; proti autoritě lidí staví autoritu vnitřního hlasu, autoritu svědomí individua. Citové spojení s Bohem jest mu jediným důstojným náboženstvím. Proti encyklopedistům obrací se Rousseau příkře v tom, že neuznává rozum za největšího soudce, nýbrž cit osobitý, vyplývající ze všech schopností individua. Rousseau zakotvuje člověka sama v sobě, odpoutává jej od nucené souvislosti ve společenském celku.“⁷ Ačkoliv se v knize *O společenské smlouvě* vyjadřuje o původním křesťanství podle Evangelia⁸, je zde jisté napětí mezi tím, co je podstatou křesťanství a Rousseauovou představou, jak by mělo ryzí náboženství vypadat. Ve *Vyznání víry vikáře savojského* vyjadřuje též negativní postoj ke křesťanské církvi a jejímu chodu, především pak co se týče množství prostředníků mezi Bohem a věřícími, ani zázrakům a zjevení nepřikládá žádnou relevantní hodnotu: „V mých naučeních držel bych se méně ducha církve a více ducha evangelia, kde věrouka je prostá a morálka vznešená, kde se vidí málo náboženských úkonů, za to však mnoho skutků

⁵ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O výchování I. díl*, s. 215 (kniha IV.)

⁶ Jedná se o náboženský a filozofický směr, který byl velmi populární v době osvícenství. Byl charakteristický pro své racionální přezkoumávání náboženství, pro odpor k církvi, zavrhování dogmat a zjevení. Bylo by nesprávné považovat deisty za ateisty. Jejich filozofie uznávala Boha jako stvořitele světa, nicméně zastávali tvrzení, že do jeho chodu nadále nezasahuje. Za podstatu náboženství považovali tzv. přirozené náboženství, které mělo představovat prvotní křesťanství, ovšem v mnohém si takovou představu přizpůsobili svým zájmům. – Sociologická encyklopedie Akademie věd ČR.

⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O výchování I. díl*, s. 94 předmluva

⁸ Jak jsme již zmínili výše, jedná se o základ tzv. přirozeného náboženství.

křesťanské lásky.⁹ Rousseau klade důraz na povinnosti na zemi, nikoliv, jak se v křesťanství učí zaměřením na posmrtný život. „Říkej, co je pravda, číň, co je dobré; člověku je důležité, aby plnil své povinnosti na zemi...“¹⁰

Ze základního přesvědčení, ze kterého Rousseauova filozofie vychází, je tvrzení, že člověk je od přírody dobrý, následně však společností jsou jeho mravy a chování zkaženy:¹¹ „Nechť (Emil) pozná, že člověk je od přírody dobrý, nechť to cítí, nechť soudí o svém bližním podle sebe sama, ale nechť vidí, jak společností lidí kazí a svádějí je na scestí.“¹² Díla odráží Rousseauovu vnitřní rozporuplnost, jak se později pokusím ukázat. Na jedné straně stojí svobodný člověk, na straně druhé nároky společnosti, které se zdají být neslučitelné s chováním a záměry občanů. Tuto lidskou „rozpolcenost“, která ale zároveň vypovídá a odráží svobodnou vůli jedince, který tak není pouze otrokem svých neřestí¹³, popisuje vikář savojský ve Vyznání následovně: „Ne, člověk není jednotný; chci i nechci, cítím se zároveň otrokem i volným; vidím dobro a miluji je, a činím zlo; jsem činný, když slyším hlas rozumu, trpný, když mne mé vášně unášejí, a mým největším utrpením, kdykoliv podlehnu, je pocit, že jsem mohl odolati.“ Člověk se tak zmitá mezi dvěma póly, mezi upřednostňováním svého blaha a mezi citem spravedlnosti.¹⁴ „První je vždy starost, kterou máme sami o sebe; avšak kolikrát nám praví vnitřní hlas, že působíce svoje blaho na úkor ostatních, působíme zlo.“¹⁵ Tato skutečnost bude nadále stěžejní pro řešení úlohy náboženství právě v otázce toho, čím blaho je třeba upřednostňovat a jak toho docílit.

V tomto duchu se odvíjí i Rousseauova díla: *Vyznání víry vikáře savojského* a *Společenská smlouva*. Jak zajistit soudržnost a morálku mezi lidmi ve společnosti, pakliže jsou osobní a veřejné zájmy často protikladné? Rousseau nachází východisko z tohoto „konfliktu“ v náboženství, o čemž se pokusím přesvědčit v této práci. Díla – *Vyznání víry vikáře savojského* a *O společenské smlouvě* ovšem nejsou jednotná v odpovědi, o jaké náboženství by se mělo jednat a hlavně v jakém vztahu by mělo být vůči státu a člověku. Ve *Vyznání víry vikáře savojského* se jedná o náboženství, které je tím „pravým“ náboženstvím pro člověka, zatímco ve *Společenské smlouvě* se jedná o formu náboženství,

⁹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O výchování II. díl.*, s. 150 (kniha IV.)

¹⁰ Tamtéž, s. 155 (kniha IV.)

¹¹ Vysvětlení této Rousseauovy myšlenky se pokusím shrnout především z jeho pojednání *O původu nerovnosti mezi lidmi*.

¹² Tamtéž, s. 40 (kniha IV.)

¹³ LILLA, Mark. *The Stillborn God: Religion, Politics and Modern West*, s. 122 (překlad vlastní)

¹⁴ Tamtéž, s. 102 (kniha IV.)

¹⁵ Tamtéž, s. 113 (kniha IV.)

kteřé je slučitelné s fungováním v občanské společnosti. Rousseauova snaha přesvědčit ostatní o důležitosti náboženství pro politickou a společenskou soudržnost je náplní většiny jeho textů.¹⁶

Richard Whatmore přibližuje toto Rousseauovo smýšlení a hledání východiska ze stávajícího stavu následovně: „Rousseau byl přesvědčen o tom, že obchod v nesprávných podmínkách vede k luxusu a že tento luxus ničí morálku a náboženství. Byl přesvědčen, že ve velkých státech lidé ztratili pocit sounáležitosti se svými bližními a jakýkoliv smysl pro identitu nebo pro společný cíl. Rousseauův záměr byl tentýž, o jaký se snažili autoři jako François Fénelon již před ním, a tím je učinit morálku kompatibilní s komerční společností a zároveň zvrátit tendenci moderní politiky, aby se nestávala čím dál tím víc zkorumpovaná. Jeho záměrem bylo i pomoci moderním jedincům, aby se nestali sobečtějšími a posedlími sami sebou. Rousseau byl přesvědčen o dosažení takového cíle, pouze za předpokladu, že by byla zachována samostatnost malých evropských států.“¹⁷

3. ČLOVĚK

První kapitolou, kterou chci svou práci uvést, je pojednání o člověku, abychom se mohli přiblížit k samotnému jádru řešení otázky. Na základě toho pak bude možné porozumět vztahu a případně potřebě náboženství pro lidskou bytost. Rousseauovy úvahy o původu a pojetí člověka se lehce liší, a proto v podkapitolách nejdříve představím myšlenky z *Původu o nerovnosti mezi lidmi* a následně připojím úvahy ze společenské smlouvy. Pluralita myšlenek je důsledkem Rousseauova vývoje a rozdělení slouží k jejich zpřehlednění a vyvarování se generalizaci.

3.1. O původu nerovnosti mezi lidmi

Při četbě *O původu nerovnosti mezi lidmi* se setkáváme se třemi pojmy: divoch, člověk a občan. Je zřejmé, že v Rousseauových spisech není divoch ztotožňován s člověkem, s takovým, jakého známe dnes, nicméně zároveň není ani ztotožňován se zvířaty. S těmi si je v jistých činnostech podobný, a to především proto, že s nimi byl zvyklý žít v těsné blízkosti. V přirozeném stavu byli tak divoši blíží k stavu zvířecímu.¹⁸ První odlišností mezi divochem a zvířetem je svobodné jednání. Lidská bytost je s to přijmout, ale zároveň i popřít to, k čemu je přírodou nabádána, tzn. je schopna se ovládat a rozhodovat sama za

¹⁶ BERTRAM, Christopher. *Rousseau and The Social Contract*, s. 179 (překlad vlastní)

¹⁷ WHATMORE, Richard. *What is intellectual history?*, s. 17 (překlad vlastní)

¹⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O původu nerovnosti mezi lidmi*, s. 32 (díl I.)

sebe – má svobodnou vůli jednat. Vědomí této svobody vypovídá o její oduševnělosti.¹⁹ Druhou lidskou vlastností je schopnost zdokonalovat se, která může nabývat jak pozitivní, tak negativní hodnoty pro člověka, podle toho, jak s touto schopností naloží. Jak píše sám Rousseau, může tím člověk i klesnout pod stav zvířecí. Pokud bychom ovšem z Rousseauova úhlu pohledu měli označit hlavní příčinu, která do budoucna prohloubila propast mezi zvířetem a člověkem, a kvůli které byl člověk vyveden z přirozeného stavu, jednalo by se o sled náhod, které současně kupředu uvedly i rozum: „...zbývá mi uvážít a srovnat různé náhody, které mohly zdokonalit lidský rozum tím, že uškodily celému druhu, které vytvořily tvora zlého tím, že ho učinily společenským, ... a přivedly konečně člověka a svět tam, kde ho vidíme dnes.“²⁰ Ruku v ruce se zdokonalováním rozumu docházelo k rozvoji vášní, které bylo čím dál těžší ovládat. Rousseau rozlišuje v pojednání *O původu nerovnosti mezi lidmi* dvě vášně²¹: sebelásku (amour de soi-même)²² a samolásku (amour propre)²³. Zatímco sebeláska, přítomná už u divochů, spočívá v sebezachování a v naplňování svého osobního blaha; samoláska je vnímána jako zdroj frustrace a konfliktů mezi lidmi, vzniká až se společností a je původcem pýchy, arogance a většiny negativních vlastností.²⁴ Rousseau klade do vzájemné souvislosti vášně a rozvoj představ potřeb do budoucna: „Kde se končí naše pomíjející potřeby, kde přestávají naše nesmyslné tužby, přestávají nutně také naše vášně a naše hříchy.“²⁵ Odkazuje tím k primitivnímu smýšlení divochů, kteří nebyli schopni plánovat ani za hranice dne: „Divoch nemá žádnou osvětlu, zná jen vášně toho posledního druhu; jeho přání nepřesahuje jeho tělesné potřeby; jediné dobro, které zná na světě, je potrava, samička a odpočinek; jediné zlo, kterého se obává, je bolest a hlad. Říkám bolest a ne smrt; protože zvíře nikdy neví, co je umřít; znalost smrti a její hrůzy je jeden z prvních zisků, kterého člověk dosáhl tím, že se vzdálil od svého zvířecího stavu.“²⁶

¹⁹ Tamtéž, s. 38 (díl I.)

²⁰ Tamtéž, s. 59 (díl I.)

²¹ O těchto dvou vášních se dočteme i ve spise *Emil čili O výchování*, konkrétně ve IV. knize

²² V českých překladech se můžeme setkat místo sebelásky s láskou k sobě (amour de soi-même) a místo samolásky se sebeláskou (amour propre), proto se budu současně přidržovat i francouzských originálů, aby nedošlo k záměně pojmů.

²³ Christopher Bertram upozorňuje na dvojí smysl sebelásky (amour de soi-même). Zprv nutí člověka starat se o sebe v tom nejširším slova smyslu; za druhé tím Rousseau nenaznačuje pouze Rousseau also uses the term, though, to denote not just this broad genus of drives and passions but also a subspecies of it that is contrasted with amour propre. BERTRAM, Christopher. *Rousseau and the Social Contract*, s. 22 (překlad vlastní)

²⁴ DERATHÉ, Robert. *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger - Les rapports de la morale et de la religion chez Jean-Jacques Rousseau*, s. 150 (překlad vlastní)

²⁵ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili o výchování II. díl*, s. 110 (kniha IV.)

²⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O původu nerovnosti mezi lidmi*, s. 40 (díl I.)

Vedle rozumu a vášně působí v člověku ještě jeden důležitý cit – soucit, ten svou povahou v lidech vzbuzuje a zakládá přirozené dobro, a je tudíž nezbytné při převaze samolásky, která se společností postupně vyvíjí, zajistit zákony, které by tyto vášně zmírnily²⁷: „Z rozumu vzniká samoláska, uvažování ji posiluje; rozum soustřeďuje člověka na sebe sama, oddaluje ho ode všeho, co ho tíží a trápí.“²⁸ Tak člověk postupně odvrací zrak ode všeho, co je mu nemilé a soustředí se jen sám na sebe a jedná tak, aby neohrozil v první řadě své vlastní bezpečí. Právě s negativním vlivem vývoje vášně, které jsou dílem společnosti a se ztrátou původní „prostoduchosti“, která provázela člověka v původním stavu, dává Rousseau do souvislosti tvrzení o tom, že je člověk od přírody dobrý, a až následně společností zkažený: „Smutná a stálá zkušenost činí zbytečným důkaz, že lidé jsou zlí; přesto člověk je přirozeně dobrý, myslím, že jsem to dokázal; co jiného ho mohlo tak zkazit, ne-li změna postavení, vykonaný pokrok a získané znalosti?“²⁹ Na stranu druhou, k vyváženosti se nerozvinuly pouze negativní emoce, ale i ty pozitivní, kupříkladu s žárlivostí a nenávistí, se u člověka začaly naopak projevat i city lásky. Divoch v původním stavu ani nenáviděl, ale ani nemiloval.³⁰

Takový vývoj chování a postupné kultivování mělo vliv na celkové uspořádání společnosti a na vztahy mezi jednotlivci. Svou roli sehrála i řeč, která napomohla vytvářet a šířit myšlenky mezi ostatní, především pak v oblasti nových objevů a vynálezů. V tomto stavu, který Rousseau nazývá stavem přirozeným, nebylo pro lidi možné nadále setrvat a bylo třeba uzpůsobit podmínky novým pokrokům v jejich chování. Již právě v *Původu o nerovnosti* nacházíme zmínky o společenské smlouvě.³¹ Uzavřením společenské smlouvy dochází k ustanovení nového pojetí člověka – občana. „Stačí, že jsem dokázal, že to není přirozený stav člověka, ale že jen duch společnosti a nerovnost, s kterou ona vytvořila, mění a zhoršují takto všechny naše přirozené náklonnosti,...z tohoto výkladu plyne, že nerovnost, která takřka neexistuje v přírodním stavu, získává svou sílu a vzrůst svého vývoje z našich schopností a z pokroku lidského ducha a stává se pevnou a zákonitou zřízením vlastnictví a zákonů.“³²

²⁷ Tamtéž, s. 54 (díl I.)

²⁸ Tamtéž, s. 52 (díl I.)

²⁹ Tamtéž, s. 101 pozn. 9

³⁰ SOBOTKA, Milan. *Jean-Jacques Rousseau: od „Rozpravy od původu nerovnosti“ ke „Společenské smlouvě“*, s. 16

³¹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O původu nerovnosti mezi lidmi*, s. 82 (díl II.)

³² Tamtéž, s. 91 (díl II.)

3.1.1 Člověk v přirozeném stavu – divoch

Dříve, než přejdeme k popisu přirozeného člověka – divocha, bude důležité osvětlit tuto přirozenost tak, jak s ní Rousseau pracuje. Přirozenost u člověka charakterizuje dvěma zásadami, které předcházejí rozumu. Jedná se zaprvé: o pud sebezáchovy a snahu dbát o svoji hojnost; zadruhé: o pocit sounáležitosti a soucitu při pohledu na trpícího, především pak na blízkého. V předmluvě však sám Rousseau připouští, že snaha o pochopení vývoje člověka je marná, neboť naše perspektiva a znalosti jsou už příliš vzdáleny od primitivního stavu a tak pokusy na to studovat člověka selhávají.³³ Nicméně v jeho očích byla představa divocha až romantická: „...zatím není nic jemnějšího než člověk ve svém primitivním stavu, kdy je postaven přírodou stejně daleko od tuposti zvířat jako od neblahého osvícenství kulturních lidí, kdy je nucen zároveň instinktem i rozumem, aby se bránil zlu, které mu hrozí, a kdy je zdržován přirozeným soucitem ubližovat někomu bez příčiny, i když jemu bylo ublíženo.“³⁴ To, co divochům bránilo v konání zla, byl jejich klid vášní a neznalost hříchu. Ne jako u člověka civilizovaného, jehož chování je regulováno zákony.³⁵ Zásadním podle Rousseaua byla i nezávislost divocha na druhých, která byla podmíněna jejich velkou fyzickou silou, ovšem s člověkem civilizovaným se lišil v mnohém: „Divoch i člověk civilizovaný se liší tolik základem srdce i sklony, že to, co je pro jednoho nejvyšším štěstím, uvádí druhého v zoufalství... Divoch žije pro sebe; člověk společenský vždy pro svět, umí žít jen v mínění druhých a dovede cítit svou vlastní existenci takřka jen podle jejich úsudku.“³⁶

3.2. O společenské smlouvě

Dokud divoch nemyslel a řídil se jen citem, bylo vše v pořádku – takto nám Rousseau popisuje divocha v *Původu nerovnosti mezi lidmi*, zatímco ve společenské smlouvě se vyjadřuje poněkud pejorativněji a další „nesrovnalostí“ mezi výklady je i pojetí jedince jakožto člověka. V knize *O Původu o nerovnosti mezi lidmi* se Rousseau o jedinci jakožto o člověku vyjadřuje ještě před samotnou společenskou smlouvou, nicméně v ukázce ze Společenské smlouvy je jasně naznačeno, že se jedinec stává člověkem, až po jejím uzavření: „Ačkoliv se v tomto stavu [občanském] zbavuje mnohých výhod, které má od přirozenosti, získává tím naopak tak veliké výhody, jeho schopnosti se cvičí a vyvíjejí,

³³ Tamtéž, s. 21 (díl I.)

³⁴ Tamtéž, s. 67 (díl II.)

³⁵ Tamtéž, s. 50 (díl I.)

³⁶ Tamtéž, s. 90 (díl II.)

jeho myšlení se rozšiřuje, jeho city zušlechťují, jeho celá duše se povznáší tak, že kdyby zneužívání tohoto nového stavu jej nesnižovalo často pod stav, z něhož vyšel, musil by bez ustání žehnat tomu okamžiku, který jej z něho navždy vyrval a který učinil z hloupého a omezeného zvířete myslící bytost a člověka.“³⁷ Tím Rousseau schopnost svobodného jednání ve společenské smlouvě připisuje jedinci až po vstoupení do občanské společnosti, kdy člověk konečně naplňuje svůj potenciál opravdové svobody.

3.2.1. Člověk v občanské společnosti

Ve společenské smlouvě neudává Rousseau konkrétní důvody pro změny ve společnosti, a co přimělo lidi k uzavření smlouvy. Je ovšem zřejmé, že lidé pravděpodobně dospěli ve svém vývoji takové fáze, kdy bylo třeba změnit způsob života: „Nuže, jelikož lidé nemohou zploditi nové síly, nýbrž jen sloučiti a řídit ty, které tu jsou, nemají jiného prostředku záchovy, než aby utvořili sloučením souhrn sil, který by mohl zvítěziti nad odporem, uváděli síly ty v pohyb jedinou pružinou a dali jim působiti v souhlase.“ Touto pohnutkou byl však člověk nucen se zamyslet nad tím, jak sloučit svoji touhu o sebezachování, nepřijít o svoji svobodu a zároveň se podříditi autoritě a sloučit se v mír s ostatními. Rousseau tuto nesnáz vyjádřil společenskou smlouvou: „Nalézti formu sdružení, které by bránilo a ochraňovalo vši společnou silou osobu a majetek každého člena, a podle níž každý by poslouchal jenom sama sebe, i když se sloučí se všemi, a zůstával svobodným jako dříve.“³⁸ Rousseau má na mysli přirozenou svobodu divochů takovou svobodu, jejíž meze jsou určeny silou jedince. Zatímco občanská svoboda je vymezena obecnou vůlí³⁹, a která je podle Rousseaua tou jedinou skutečnou svobodou: „Společenskou smlouvou ztrácí člověk svou přirozenou svobodu a neomezené právo na vše, co jej svádí a čeho může dosáhnouti; získá občanskou svobodu a vlastnické právo ke všemu, co má.“⁴⁰ Podle Rousseaua se člověk stává doopravdy svobodným až po uzavření společenské smlouvy. Zatímco divoch v přirozeném stavu otročil pouze svým potřebám a vášním, občan, oplývající právy a povinnostmi, skutečně naplňuje svou svobodnou vůli a je „pánem“ svého jednání.⁴¹

4. SPOLEČNOST

³⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě*, s. 27 (kniha I., kapitola X.)

³⁸ Tamtéž, s. 22 (kniha I., kapitola VI.)

³⁹ Obecná vůle přihlíží jen k zájmu společnému. Jedná se o vůli, která je následně vykonávána suverénem.

⁴⁰ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě*, s. 28 (kniha I., kapitola X.)

⁴¹ Tamtéž, s. 28 (kniha I., kapitola X.)

V následující kapitole „zasadíme“ pojetí člověka do prostředí a seskupení, ve kterých žil a rozvíjel se, a jaké měly tyto faktory vliv na jeho chování. Budu se opět držet rozdělení výkladů nejprve z *Původu o nerovnosti mezi lidmi* a následně z knihy *O společenské smlouvě*.

4.1. *O původu nerovnosti mezi lidmi*

Výchozím uspořádáním byl, podle Rousseaua, přirozený stav divochů – jednotlivců, kteří netvořili žádná uskupení, jednalo se zpravidla o náhodná setkání, která měla za cíl především uspokojení základní lidských potřeb a rozmnožování se. Interakce se tak omezovaly na minimum. Vzhledem ke společenským změnám, které se v čase udály, a kterých jsem se již zmi v předešlé kapitole, nebyl přirozený stav postupně nadále udržitelný ve své původní podobě. Současně procházely změnou i vztahy mezi jednotlivci.

S postupným zalidňováním a usazováním se docházelo k prvním náznakům srovnávání se s ostatními. K takovým jevům v přirozeném stavu nedocházelo, ba ani nemohlo, neboť jak píše Rousseau: „...každý člověk zvláště se považoval za jediného diváka, za jedinou bytost na světě, která se o něj zajímá, za jediného soudce svých zásluh, není tedy možné, aby v jeho duši mohl vzklíčit cit, který pramení z přirovnávání, čehož není schopen.“⁴² Úskalí dále Rousseau spatřoval v počátcích osobního vlastnictví a v rozvoji dělby práce. Právě schopnost zdokonalovat se, kterou člověk oproti zvířeti oplývá, ho přivedla paradoxně do horší situace.⁴³ Proč ovšem k těmto změnám v lidském chování a vývoji došlo, zůstává neobjasněno. Rousseau dochází k závěru o nahodilosti, která zapříčinila sled těchto událostí. S pokrokem, který se stal nejen na úrovni jedince, který měl nepochybně vliv i na mezilidské vztahy, bylo třeba zavést nové zákony a ustanovení pro tuto novou formu soužití.

4.1.1 Přirozený stav

Záměrně se spolu s Rousseauem držím spojení přirozeného stavu, nikoliv přirozené společnosti divochů. Pojmu společnost začíná Rousseau užívat až ve chvíli, kdy se postupně chování divochů „kultivuje“, a kdy dochází k výše uvedeným „revolucím“.

Zjednodušující odpovědí na osvětlení přirozeného stavu by bylo vysvětlení, že se jednalo o stav, který předcházel uzavření společenské smlouvy, a také o stav, kde bychom

⁴² ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O původu nerovnosti mezi lidmi*, s. 116 (poznámka č. 15)

⁴³ Tamtéž, s. 39 (díl I.)

se mohli setkat s původní a nejryzejší podstatou člověka. Rousseauovi jde především o rekonstrukci minulosti, snaží se rozlišit, co bylo člověku dáno do vínku přírodou a jak tyto vlohy v čase rozvinul. Ačkoliv se může na první pohled zdát, že všechny vykreslené změny měly negativní dopad, přece jen došlo i k pozitivním změnám⁴⁴, díky kterým mohl člověk naplnit svůj potenciál.⁴⁵ Příčiny těchto změn zmiňuji v předchozích oddílech. V přirozeném stavu, dle *Pojednání o původu nerovnosti mezi lidmi*, úlohu pojítka mezi lidmi zajišťoval soucit: „Soucit nás nutí spěchat bez uvažování na pomoc těm, které vidíme trpět; v přírodním stavu nahrazuje zákony, mravy i ctnost, s tou výhodou, že se nikdo nepokouší neposlechnout jeho sladký hlas:…“⁴⁶

V přirozeném stavu nahrazovala ve společnosti zákony morálka, která vycházela ze stejného způsobu žití. Proč ovšem nakonec bylo ustanovení zákonů a předpisů nevyhnutelné, odůvodňuje Rousseau právě rozvojem lidských vášní a „revolucemi“: „Ve stavu přírodním, kdy je vše společné, nejsem ničím povinen těm, kterým jsem nic neslíbil; uznávám, že náleží bližnímu jen to, co je pro mě neúčinné. Není tomu jak ve stavu občanském, kde všechna práva jsou určena zákonem.“⁴⁷

4.1.2. Občanská společnost

V *Původu o nerovnosti mezi lidmi* je přechod do občanské společnosti objasněn poněkud obšírněji, než je tomu ve společenské smlouvě. Shodují se však v zásadní roli osobního vlastnictví. „Onen člověk, který obsadil jistý kus pozemku a prohlásil: „Tohle je mé!“ a našel dosti prostoduchých lidí, kteří mu to uvěřili, byl skutečným zakladatelem občanské společnosti.“⁴⁸ Schopnost člověka zdokonalovat se ho přiměla, a zároveň mu i napomohla k překonávání přírodních překážek. Čím více lidí přibývalo, tím více se množily i jejich nesnáze, především pak v souvislosti s rozličností území a podnebí, které nově osidlovali, a kde bylo nutné změnit způsob života.⁴⁹ Během zvládnání nových životních podmínek si lidé začali i postupně více všimnout a využívat své okolí. Pozorováním došel člověk k zjištění o podobnosti mezi ním samým a ostatními, kteří se vyskytovali kolem něho. V zájmu své vlastní bezpečnosti a jistoty usoudil, že bude nejlepší s nimi

⁴⁴ Příčiny těchto změn zmiňuji v předchozích oddílech.

⁴⁵ SOBOTKA, Milan. Jean-Jacques Rousseau: od „Rozpravy o původu nerovnosti“ ke „Společenské smlouvě“, s. 12

⁴⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O původu nerovnosti mezi lidmi*, s. 53 (díl I.)

⁴⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě*, s. 44 (kniha I., kapitola VI.)

⁴⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O původu nerovnosti mezi lidmi*, s. 61 (díl II.)

⁴⁹ Tamtéž, str. 62 (díl II.)

jednat tak, aby nedošel sám k vlastní újmě.⁵⁰ Pokroky lidského ducha na sebe nenechaly dlouho čekat. Zdokonalovala se práce a člověk si stavěl svá první obydlí, kde se usazoval spolu s rodinou. Na pozadí tohoto milníku již Rousseau spatřuje první zárodky zla, které se bude postupně za těchto nových podmínek rozvíjet. Nástroje, které usnadnily dělbu práce a poskytly lidem většího pohodlí, byly zároveň zdrojem nadbytku volného času, který umožnil změkčování těla i ducha.⁵¹ Stmelovacím prvkem byla nadále řeč, která se v těchto nových malých společenských uskupeních mohla šířit a stávala se komplexnější. „Vše se začíná měnit. Lidé bloudící v lesích, usadivše se, zvolna sblížili, sdružili se ve skupiny a utvořili nakonec v každém kraji zvláštní národ spojený mravy a povahou, ne předpisy a zákonem, ale stejným způsobem života i stravy a společným vlivem podnebí.“⁵² Sousedské vztahy nejen, že s sebou přinášejí nové citové svazky, ale i první emoce závidosti a žárlivosti, lidé začali projevovat tendence se poměřovat s ostatními. Ten, kdo v něčem převyšoval ostatní, tomu se přisuzovalo většího obdivu.⁵³ Nové vztahové uspořádání a počáteční společnost vyžadovaly i jiné vlastnosti než ty, které byly lidem vrozeny.⁵⁴ Ovšem, jak Rousseau podotýká: „...všechny pozdější pokroky vedl právě tak ke zdánlivému zdokonalení jedince, jako ve skutečnosti ke zkáze lidského pokolení.“⁵⁵

Rousseau označuje události, které změnily původní způsob života jako „revoluce“⁵⁶. První revolucí byl již výše zmíněný rozvoj dělby práce. Nástroje, které umožnily člověku obstarat si stálé obydlí, přispěly i k ustavení první formy osobního vlastnictví, kterému Rousseau přičítá jeden z nejvýznamnějších vlivů na změnu společnosti. Spolu s ním se vyvíjí i cit pro spravedlnost. „První následky vlastnictví: ctižádost, horlivost zvětšiti své bohatství, především proto, aby se vyvýšil nad ostatními.“⁵⁷ Osobní vlastnictví výrazně napomohlo k přechodu z původního přirozeného stavu do stavu občanského. Druhá revoluce pak navazovala přímo v oblasti hutnictví a rolnictví, následovalo

⁵⁰ Tamtéž, str. 63 (díl II.)

⁵¹ Tamtéž, str. 65 (díl II.)

⁵² Tamtéž, str. 66 (díl II.)

⁵³ Zde Rousseau upozorňuje na omyl, kterého se dopustili jeho předchůdci, včetně Hobbese. Rousseau mu vyčítá, že Hobbes považoval toto uspořádání za první stav přírody a nezpozoroval, jak je ve skutečnosti tento stav od toho původního již vzdálen. Rousseau ve společenské smlouvě odmítá válku všech proti všem:

„Válku tvoří vztahy mezi věcmi a ne vztahy mezi lidmi, a jelikož stav válečný se nemůže zroditi z prostých osobních vztahů, nýbrž jen ze vztahů věcných, nemůže existovati soukromá válka nebo válka člověka proti člověku, ani ve vztahu přirozeném, kde není stálého vlastnictví, ani v společenském stavu, kde je vše pod mocí zákonů.“ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě*, s. 17 (kniha I., kapitola IV.)

⁵⁴ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O původu nerovnosti mezi lidmi*, s. 67 (díl II.)

⁵⁵ Tamtéž, s. 68 (díl II.)

⁵⁶ Ve francouzském originále: la révolution.

⁵⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O původu nerovnosti mezi lidmi*, s. 72 (díl II.)

rozdělování půdy a s tím i první pravidla spravedlnosti.⁵⁸ Začalo docházet k uzurpování a nárokování si majetku na úkor druhých, což v první řadě nemusíme ihned spojovat s hamižností, nýbrž se snahou zajistit si vážnost u ostatních.⁵⁹ Začínáme se prvně v tomto novém stavu setkávat s nerovností, která již neměla co dočinění s nerovností přirozenou. Přirozenou nerovnost Rousseau spojuje s nerovností věkovou, v pohlaví a ve schopnostech a vlohách, se kterými se člověk rodí, a které se v čase mohou rozvíjet. Nová nerovnost, kterou nazývá Rousseau nerovností mravní nebo politickou, se zakládá na úmluvě a obecném souhlasu lidí.⁶⁰ Tato nerovnost nadále spočívá v uzákonění bohatých a chudých na základě majetku, od kterého se odvíjí i síla moci: „tak uchvatitelství bohatých, krádeže chudých, bezuzdné vášně všech, potlačující přirozený soucit a hlas spravedlnosti zatím slabý, udělaly lidi lakomými, ctižádostivými a zlými.“⁶¹ Provázanost a závislost na druhých přinesly potřebu získat vážnost a převahu nad ostatními, i za předpokladu, že bude třeba určité vlastnosti předstírat. Člověk tak nadále ztrácí svou volnost a nezávislost, jak ve vztahu k přírodě, tak i ke svým bližním:⁶² „...konkurence a soupeření na jedné, rozpor zájmů na druhé straně a vždy skryté přání získávat na újmu druhých.“⁶³ Tato závislost se projevovala i v dělbě práce.

Vzhledem k novému uspořádání a osobnímu vlastnictví bylo třeba se zamyslet nad tím, jak ochránit svůj majetek a svou půdu – jinými slovy bylo třeba uzákonit přivlastnění si majetku. Jelikož bylo toto jmění zpravidla získáno mocí, mohlo být také mocí opět odebráno. Proč by se jinak měli lidé snažit něco pěstovat a vlastnit, kdyby jim to mohl kdokoliv vzít? Tato myšlenka samo sebou pocházela ze strany těch movitějších, kteří měli materiálně co ztratit. Chudí mohli ztratit „jen“ svoji svobodu, proto by bylo nelogické, kdyby se toho jediného chtěli zbavit.⁶⁴ Především bohatým jedincům nevyhovovala představa stálé války a násilí, které by nevyhnutelně nastaly, tudíž přišli s návrhem na ustanovení zákonů práva a míru, kterým se musí každý podřídit: „Takový byl asi původ společnosti a zákonů, které přinesly nové překážky slabým a novou sílu bohatým, zničily nenávratně přirozenou svobodu, zajistily navždy zákon vlastnictví a nerovnosti...“⁶⁵ Nebylo by na místě vyvozovat právě z vlastnické nerovnosti nerovnost mravní, jak

⁵⁸ Tamtéž, s. 70 (díl II.)

⁵⁹ SOBOTKA, Milan. *Jean-Jacques Rousseau: od „Rozpravy od původu nerovnosti“ ke „Společenské smlouvě“*, s. 21

⁶⁰ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O původu nerovnosti mezi lidmi*, s. 121 (díl I.)

⁶¹ Tamtéž, s. 73 (díl II.)

⁶² Tamtéž, s. 71 (díl II.)

⁶³ Tamtéž, s. 82 (díl II.)

⁶⁴ Tamtéž, s. 76 (díl II.)

⁶⁵ Tamtéž, s. 75 (díl II.)

vysvětluje Milan Sobotka ve své knize: Jean-Jacques Rousseau: od „*Rozpravy od původu nerovnosti*“ ke „*Společenské smlouvě*“.⁶⁶ Ovšem i tak Rousseau zdůrazňuje, že není pro společnost dobré, pokud existují lidé příliš chudí a příliš bohatí v jednom státě, tak není možná spravedlnost, jelikož jeden ani druhý nemohou být dobrými občany. Chudý postrádá čest a bohatý je naopak zpupným.⁶⁷

4.2. *O společenské smlouvě – Přírozená společnost*

Za nejstarší a přírozenou společnost považuje rodinu, která mohla vzniknout až s prvními citovými svazky a usazováním se.⁶⁸ Tento obraz rodiny předkládá Rousseau jako vzor státní společnosti – otec v roli suveréna, děti jako poddaní.

4.3. *O společenské smlouvě – Občanská společnost*

Uzavřením společenské smlouvy přechází společnost do nového stavu, tento akt dává státnímu tělesu jeho bytí a život.⁶⁹ Přejít od stavu přírodního do stavu občanského znamenal pro člověka významnou změnu především v jeho chování – pud byl nahrazen spravedlností a jeho činy nabyly do budoucna morálního posvěcení, které dříve postrádaly.⁷⁰ Zároveň se tímto aktem člověk zavazuje plnit občanské povinnosti v souladu se zákony, aby byl zaručen chod státního stroje. Společenská smlouva tak obsahuje následující závazek, který počítá s tím, že každý člověk může mít nadále svou vůli a své vlastní zájmy, které mohou být v rozporu s vůlí obecnou. Takový člověk by však čerpal ze společenské smlouvy pouze občanských práv, bez toho, aniž by spolu s tím plnil i občanské povinnosti. Z takové situace by následně plynula nespravedlnost a s tím i zkáza státního tělesa. Proto Rousseau připisuje následující závazek: „kdokoliv by odepřel poslechnouti obecnou vůli, bude k tomu donucen celým tělesem: to znamená jen, že bude nucen, aby byl svobodný; neboť taková je podmínka, která chrání každého občana před osobní závislostí, dávajíc každého občana vlasti.“ Ve státním tělese jsou na sobě lidé navzájem závislí, je třeba i přetvořit přírozenou lidskou podstatu tak, aby byl zaručen dokonalý chod státu: „Čím jsou tyto přírozené síly více umrtveny a vyhlazeny, čím jsou síly získané větší a trvalejší, tím je zřízení dokonalejší a pevnější: takže není-li žádný občan ničím, nemůže-li nic leda skrze druhé, a získaná síla celku se rovná nebo převyšuje

⁶⁶ SOBOTKA, Milan. Jean-Jacques Rousseau: od „*Rozpravy od původu nerovnosti*“ ke „*Společenské smlouvě*“, s. 21

⁶⁷ Tamtéž, s. 27

⁶⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě*, s. 11 (kniha I., kapitola II.)

⁶⁹ Tamtéž, s. 44 (kniha II., kapitola VI.)

⁷⁰ Tamtéž, s. 27 (kniha I., kapitola VIII.)

součet přirozených sil všech jedinců, můžeme říci, že zákonodárství je na nejvyšším bodě dokonalosti, kterého mohla dosáhnouti.⁷¹ Rousseau následující formulací prosazuje potřebu reformy společnosti, jejíž současný stav se přičí proti samotnému Stvořiteli, stav kdy zlý prospívá a spravedlivý je utlačen. „Všechna moc pochází od Boha. Připouštím to; ale každá nemoc také od něho pochází: znamená to, že je zakázáno zavolati lékaře?“⁷² Díky Rousseauově společenské smlouvě by nedošlo k nastolení nerovnosti mravní ni politické, tak jak se dle jeho slov stalo, o čemž jsem pojednala v *Původu o nerovnosti mezi lidmi*. „Základní smlouva místo aby zničila přirozenou rovnost, nahradí naopak rovností mravní a legitimní to, kolik příroda mohla vložit nerovnosti fyzické mezi lidmi, a že se stávají všichni rovnými dohodou a podle práva byt' byli nerovnými silou a nadáním.“⁷³

Spolu se společenskou smlouvou dochází k jinému státnímu uspořádání. V době dřívějších se zpravidla jednalo o teokratický způsob vlády, kdy vladařem nebyl král, nýbrž bohové.⁷⁴ Hlavou státu je ve společenské smlouvě suverén⁷⁵, který nepředstavuje jednotlivce stojícího mimo společenskou smlouvu, nýbrž představuje lid.⁷⁶ Suverén je Rousseauem chápán následovně: „Společenskou smlouvou vzniká kolektivní těleso, které touto smlouvou dostává svou jednotnost, své já, svůj život, svou vůli. Toto těleso je suverénem, je-li aktivní; suverén je subjektem obecné vůle tohoto tělesa, která se vyjadřuje zákonem. Suverén je synonymem pro moc zákonodárnou, vyjadřující obecnou vůli.“⁷⁷ Není však na místě myslet si, že by mohl každý člověk navrhopat nové zákony, tato pravomoc by měla náležet úřadům, které by následně navrhované zákony předkládaly občanům ke schválení. Tím by byla lidu umožněna participace na chodu řízení státu.⁷⁸ Občanské náboženství dává důraz na plnění povinností vůči státu, zatímco *Vyznání víry vikáře savojského* vystupuje v tomto ohledu jako apel na jedince a jeho vnitřní zbožnost.

5. NÁBOŽENSTVÍ

Tato část bude vyústěním předešlých dvou kapitol, které sloužily především k podrobnému popisu podstaty člověka a společnosti, které tvoří nedílnou součást pro

⁷¹ Tamtéž, s. 48 (kniha II., kapitola VII.)

⁷² Tamtéž, s. 15 (kniha I., kapitola III.)

⁷³ Tamtéž, s. 31 (kniha I., kapitola IX.)

⁷⁴ Tamtéž, s. 144 (kniha IV., kapitola VIII.)

⁷⁵ Tamtéž, s. 24, (kniha I., kapitola VII.)

⁷⁶ K porovnání může posloužit čtenáři jiné pojetí společenské smlouvy například u Locka či Hobbese. Toto porovnání ovšem není údělem této práce.

⁷⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě*, s. 9 (kniha I.), poznámka překladatele pod čarou

⁷⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O původu nerovnosti mezi lidmi*, s. 14 (díl I.)

pochopení potřeby náboženství. Tato kapitola bude stěžejní pro rozřešení úvodní otázky o souvztažnosti přirozeného a občanského náboženství, a především pak toho, proč vůbec Rousseau náboženství považuje za tak nezbytné. K této kapitole čerpám z knihy *O Společenské smlouvě* a ze spisu *Vyznání víry vikáře savojského*.

Ve *Vyznání víry vikáře savojského*, jak bylo uvedeno již v úvodu, je nám ústy vikáře vyloženo takové pojetí náboženství, které bychom charakterizovali spíše jako víru niterní. Ve společenské smlouvě se naopak setkáváme s poněkud odlišnou povahou náboženství, které je zde vykresleno jako instrument pro fungování státního zřízení podle společenské smlouvy. Nejprve začnu knihou *O společenské smlouvě* a spolu s ní rozeberu povahu občanského náboženství. Rozbor budu současně doplňovat o komentáře autorů ze sekundární literatury, kteří nabídnou „kritiku“ či vysvětlení určitých Rousseauových intencí.

5.1. *O společenské smlouvě – Občanské náboženství*

Kapitolou O občanském náboženství, uzavírá Rousseau nejen knihu IV., nýbrž celé své pojednání *O společenské smlouvě*. V této kapitole se pokusím probrat, jaké postavení má tato Rousseauova myšlenka ve zbytku společenské smlouvy.

Rousseau v knize *O společenské smlouvě* představuje alternativy náboženství pro státní zřízení, která dělí na tři druhy. Prvé dva popisuje ve vztahu ke společnosti, potažmo pak ke členům té které společnosti. Jedná se buď o společnost obecnou, zde Rousseau označuje náboženství jako náboženství člověka; na druhé straně pak stojí společnost soukromá, ve které se setkáváme s náboženstvím občana.

Označení soukromá společnost odkazuje k „uzavřenému“ pojetí náboženství, které se teritoriálně ohraničuje. Jedná se o náboženství člověka, které mimo jiné Rousseau dělí na náboženství inkluzivní – náboženství Římanů a dalších pohanů, dále pak náboženství univerzální, imperiální teokracie judaismu a islámu.⁷⁹ Každá země má svého Boha, své způsoby jeho uctívání apod. Takové společnosti bychom našli v dobách antických, kde vládla teokracie a kde místo králů vládli bohové. Tento druh náboženství umožňuje politickou stabilitu a společenskou solidaritu, což je dáno tím, že láska k Bohu a láska k zákonům jsou sjednoceny v jednu instituci.⁸⁰ Díky tomu následně činí z vlasti předmět

⁷⁹ BEINER, Ronald. *Civil Religion A Dialogue in the History of Political Philosophys*, s. 12 (překlad vlastní)

⁸⁰ BERTRAM, Christopher. *Rousseau and the Social Contract*, s. 183 (překlad vlastní)

uctívání. Náboženství občana má však z politického hlediska mnoho nedostatků, které by vedly pouze k válkám mezi jednotlivými národy, jelikož: „činí lidi důvěřivými, pověřivými a utápí pravý kult náboženství v plané obřadnosti.“⁸¹ Jak podotýká Christopher Bertram: „Rousseau se nezajímal pouze o pragmatický úděl náboženství ve vztahu ke státu, nedbal pouze o politickou užitečnost, ale také o to, zda jsou články víry rozumně obhajitelné.“⁸²

Ke společnosti obecné, kterou je myšleno lidstvo obecně, se pojí druhé náboženství – náboženství člověka, které je omezeno čistě na vnitřní uctívání nejvyššího Boha, nehledě na hranice státu. Je výjimečné tím, že se všichni považují za bratry jednoho společenství, což je sjednocuje, ovšem nepřispívá to nijak k solidaritě na státní úrovni, Toto náboženství je beze vztahu ke státnímu tělesu. Rousseauem je tato forma náboženství formou křesťanství bez nauky, tzn. křesťanství podle Evangelia, které je podle Rousseau jediným pravým křesťanstvím.⁸³

Třetí, poslední druh náboženství, Rousseau ztotožňuje s římskokatolickým vyznáním. S tímto druhem náboženství je dle Rousseaua potíž především proto, že tito lidé se považují spíše za občany církve a nikoliv státu. Problém spatřuje především ve dvojím zákonodárství, které spočívá v autoritě jak vladaře, tak církve, což znemožňuje člověku být zároveň zbožným a občanem, tudíž se absolutně nehodí pro chod občanské společnosti.⁸⁴ Jak jsem naznačila výše, Rousseauova kritika k církvi byla jednoznačná: „Křesťanství hlásá jen otroctví a závislost. Jeho duch příliš přeje tyranii, než aby z toho vždy netěžila. Práví křesťané jsou stvořeni k tomu, aby byli otroky.“⁸⁵ Křesťanství by mohlo tvořit dokonalé společenství jen v případě, kdy by všichni lidé byli bezúhonnými a stejně dobrými křesťany, ovšem pakliže by alespoň jeden z nich projevil tendence ctižádosti, dopadlo by to s takovou společností zle. Nicméně i přesto se nehodí pro politickou sféru, jelikož se až příliš upíná k věcem nadpozemským: „Hlavní je dostat se do ráje a rezignace je k tomu dalším prostředkem.“⁸⁶ Zároveň křesťané, kteří žijí mezi námi, nejsou svatí, jsou stále „jen“ lidmi, tudíž podléhají vášním stejně jako ostatní. Člověk

⁸¹ ROUSSEAU, Jean Jacques. *O společenské smlouvě*, s. 151 (kniha II., kapitola VIII.)

⁸² BERTRAM, Christopher. *Rousseau and the Social Contract*, s. 183 (překlad vlastní)

⁸³ Tamtéž, s. 183 (překlad vlastní)

⁸⁴ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě*, s. 150 (kniha II., kapitola VIII.)

⁸⁵ Tamtéž, s. 154 (kniha IV., kapitola VIII.)

⁸⁶ Tamtéž, s. 153 (kniha IV., kapitola VIII.)

potřebuje instituce, které naopak vyžadují efektivní podporu ze stran občanů a té nemohou dosáhnout z „náboženství člověka“.⁸⁷

V občanském náboženství již nevystupuje církev jako instituce, která by diktovala náboženská dogmata. Tuto roli přebírá suverén.⁸⁸ Tato vyznání víry Rousseau spíše označuje za city společenskosti. Občanské náboženství představuje soubor hodnot, symbolů a rituálů, které Rousseau vnímá jako nedílnou součást a podmínku pro občanskou společnost. Tato integrující funkce náboženství se značně liší od výkladu, který nám Rousseau podá ve *Vyznání víry vikáře savojského*, o tom se přesvědčíme v následující kapitole. „Státu však záleží hodně na tom, aby každý občan měl náboženství, které by mu vnukalo lásku k jeho povinnostem, dogmata tohoto náboženství zajímají stát a jeho členy, jen pokud tato dogmata se vztahují na mravnost a na povinnosti, které ten, kdo je vyznává, je zavázán plnit vůči bližnímu... ryze občanské vyznání víry, jehož články náleží stanovit suverénovi, ne přesně jako dogmata náboženská, nýbrž jako city společenskosti, bez nichž není možno býti dobrým občanem ani věrným poddaným.“⁸⁹ Tato dogmata by měla být podle Rousseaua: „jednoduchá, malého počtu, přesně vyjádřená, bez výkladu nebo komentáře.“ Náplní tohoto vyznání jest: „Jsoucnost mocného, rozumného, dobrotivého, prozřetelného a všemohoucího božstva, budoucí život, štěstí spravedlivých, potrestání zlých, posvátnost společenské smlouvy a zákonů, jsou pozitivní dogmata. Pokud jde o dogmata negativní, omezují je na jediné: to je nesnášenlivost: ta spadá pod kulty, které jsme vyloučili.“⁹⁰

Christopher Bertram ve své knize: *Rousseau and the Social Contract* upozorňuje čtenáře kapitoly O společenské smlouvě na určitá fakta, která se za těmito několika dogmaty skrývají. První věcí, které bychom si měli povšimnout u těchto dogmat, je Rousseauova starost o nastolení podmínek pro dobré společenské uspořádání. Suverén stanoví články občanského vyznání víry ne jako dogmata společenská, nýbrž jako city společenskosti, zdůrazňuje. Ačkoliv sám Rousseau navrhuje konkrétní články této víry, zůstává na suverénovi, aby schválil další. Jak nám Rousseau připomíná, autorita suveréna nad poddanými „nepřesahuje hranice veřejné užitečnosti“. Z Rousseauovi strany nejde o snahu vnucovat určitá sektářská dogmata; snaží se pouze dát státnímu svazku takovou sílu,

⁸⁷ BERTRAM, Christopher. *Rousseau and the Social Contract*, s. 184 (překlad vlastní)

⁸⁸ O suverénu jsme pojednali v kapitole 4.3. O společenské smlouvě – Občanská společnost

⁸⁹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě*, s. 155 (kniha IV., kapitola VIII.)

⁹⁰ Tamtéž, s. 156 (kniha IV., kapitola VIII.)

která by v čase nepolevila. Ti, kteří jsou státem kdy vykázáni, jelikož nedokázali přijmout články víry, jsou společností vyloučeni ne proto, že by byli bezbožní, ale nespolečenští.⁹¹

Nabízí se dále otázka, zda lze zahalit náboženství ryze do hávu navenek společenského, jehož pravidla stanoví suverén? Je na místě se ptát, pokud vezmeme v potaz slova ze společenské smlouvy o nabývání svobodné vůle jedince v občanské společnosti⁹², zda není občanské náboženství v „rozporu“ s touto svobodnou vůlí jedince. Ba co víc, vzpomeneme-li si na „nezasahování“ suveréna do vnitřních záležitostí jedince, a kdy se následně v VII. kapitole ve IV. knize dozvídáme následující: „Je zbytečné rozeznávat mravy národa od předmětů jeho úcty; neboť to vše závisí na stejném principu a nutně spolu splývá. U všech národů světa rozhoduje o volbě jejich zábav veřejné mínění a ne přirozenost. Napravte názory lidí a jejich mravy se očistí samy... ačkoliv zákon neupravuje mravy, zákonodárství způsobuje, že se zrodí; když zákonodárství slábne, mravy upadají.“⁹³ Tímto se opět dostáváme k poněkud zajímavé situaci. Suverén by neměl zasahovat do vnitřních záležitostí člověka, na druhou stranu Rousseau zdůrazňuje, že mírou těchto „zásahů“ je to, do jaké míry se tyto záležitosti týkají občanských povinností. Kde ovšem je tato hranice, když po neuposlechnutí výše zmíněných dogmat člověka čeká vyhnanství či dokonce poprava? „Když někdo, veřejně uznáv tato dogmata, se chová, jako by v ně nevěřil, nechť je potrestán smrtí; dopustil se největšího ze zločinů: lhal před zákonem.“⁹⁴

Fred H. Willhoite přiznává, že: „mnoho autorů vnímá kapitolu o občanském náboženství jako „à la Machiavellivo“ pokus, jak zaručit citový „cement“ mezi občany, ba co hůř jako žalostný a výstřední odklon od jeho hlavního důrazu na uskutečnění svobody skrze demokracii, nicméně upozorňuje, že tyto pohledy zatemňují a opomíjí stěžejnost náboženských přesvědčení v Rousseauově politické myšlence. Pojetí náboženství je společenské, nikoli teologické. Vychází z teorie, že člověk se rodí do hříchu společnosti, avšak pouze skrze společnost může dojít spasení; Bůh, ačkoliv stále přítomný, stojí stranou.“ Dále autor pokračuje, že: „k tomu, abychom Rousseauův přístup lépe pochopili, je třeba znalosti o jeho osobním vyznání, jehož největší část nalezneme ve *Vyznání víry vikáře savojského*. Pouze pokud jsme schopni jeho osobní víru vztáhnout k jeho představám o společnosti, můžeme posoudit jeho intence v náboženství občanském.

⁹¹ BERTRAM, Christopher. *Rousseau and the Social Contract*, s. 186 (překlad vlastní)

⁹² viz kapitola 3.2.1. Člověk v občanské společnosti

⁹³ ROUSSEAU, Jean Jacques. *O společenské smlouvě*, s. 143 (kniha IV., kapitola VII.)

⁹⁴ Tamtéž, s. 156 (kniha IV., kapitola VIII.)

Rousseauova etika a morálka je zakořeněna v člověku, nikoliv v Bohu. Je to jeho svobodná a morální vůle, která jedince spravuje o božské existenci a nabádá ho k soucitu s ostatními. Právě proto, že jsem svobodní, můžeme mít náboženství. V hloubi našeho nitra je hlas, které Rousseau nazývá svědomím, a které je právě zdrojem morálky, spravedlnosti a dobroty, alespoň takto vyjadřuje Rousseau články své víry.⁹⁵ Tyto přenesené myšlenky ve společenské smlouvě se projevují podle Willhoita následovně: „pojmem obecné vůle, která je souhrnem všech vůlí občanů, představuje, podle něho společné svědomí. Soudí tak ze stanovené podmínky společenské smlouvy, že se člověk nesmí řídit svými zájmy, ale zájmy obecné vůle.“⁹⁶ A uvádí citaci z knihy *O společenské smlouvě*: „Občan dává souhlas ke všem zákonům, i k těm, které se přijmou přes něho, i k těm, které jej trestají, když se odváží některý z nich porušit. Trvalou vůlí všech členů státu je vůle obecná; skrze ní jsou občané a svobodní...když tedy zvítězí mínění odporující mému, dokazuje to jen, že jsem se mýlil, a že to o čem jsem se domníval, že je obecná vůle, nebyla obecná vůle.“ Pouze v takové společnosti, která je řízená obecnou vůlí, je vedoucí silou a arbitrem, mohou lidé uskutečnit svou pravou důstojnost jakožto svobodné bytosti.⁹⁷ To, co pro člověka představovalo zhoubu v podobě společnosti, se Rousseau ve společenské smlouvě snaží napravit a otočit tak, že v závěru pouze ve společnosti může člověk dojít spasení.

Počátky občanského náboženství bychom mohli zachytit již v *Původu o nerovnosti mezi lidmi*. „...lidské vlády mají zapotřebí základu pevnějšího, než je pouhý rozum, a kterak je k obecnému klidu zapotřebí, aby zasáhla božská vůle a dala svrchované autoritě ráz posvátný a nedotknutelný, který by odňal podřízeným neblahé právo jí vládnouti. Kdyby bylo náboženství učinilo lidem jen toto jediné dobro, stačilo by to, aby je všichni milovali a přijali i s jeho omyly, protože ušetří více krve, než fanatismus prolévá.“⁹⁸

Tuto kapitolu v závěru doplním poznámkou Ronalda Beinera, který nabízí „rozuzlení“ vztahu mezi náboženstvím a státním uspořádáním. V závěru kapitoly *O občanském náboženství* píše Rousseau následující: „Dnes když není a nemůže již býti výlučného národního náboženství, musíme trpěti všechna, která jsou snášlivá k ostatním, pokud jejich dogmata v ničem neodporují občanským povinnostem.“⁹⁹ Podle Beinera zde Rousseau: „vzdává ideu silného občanského náboženství a dále se spokojí se slabší druhou

⁹⁵ WILLHOITE, Fred H. *Rousseau's Political Religion*, s. 501-502 (překlad vlastní)

⁹⁶ Tamtéž, s. 509 (překlad vlastní)

⁹⁷ Tamtéž, s. 509 (překlad vlastní)

⁹⁸ ROUSSEAU, Jean Jacques. *O původu nerovnosti mezi lidmi*, s. 85 (díl II.)

⁹⁹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě*, s. 157 (knih IV., kapitola VIII.)

verzí náboženství: na náboženskou toleranci ke snižovat sociální rozdílnost. Náboženství, které bude něčím víc než anti-politické křesťanství a něčím míň než „národním náboženstvím“ pohanů. Rousseau navrhuje syntézu občanského a přirozeného náboženství v samotné kritice tří alternativ náboženství pro stát.¹⁰⁰ Teokracie funguje jako občanské náboženství, ale porušuje politické právo, zatímco křesťanství naplňuje principy morální legitimacy, ale jako základ není vhodné pro politiku. Dobrá politika předpokládá falešné a nelidské náboženství; dobré náboženství plodí špatnou politiku, tím pádem každé slouží k tomu, aby zrušilo praktickou platnost toho druhého. Opravdová politika je specifická a opravdové náboženství je univerzální, tudíž občanské náboženství se nenazývá skutečným sloučením náboženství a politiky, ale spíše určuje jejich nutný rozpor. Ačkoliv kritikové Rousseaua uvádějí, že kapitola o občanském náboženství ukazuje na jeho nekompatibilitu s liberalismem, není tato kapitola Rousseauovým důkazem o jeho anti liberalismu, ale spíše je důkazem o jeho rozpacích vůči liberalismu v jeho vlastní občansko-státní utopii tzn. Vládní zřízení podle společenské smlouvy.“¹⁰¹

5.2. *Vyznání víry vikáře savojského – Přirozené náboženství*

Pojem přirozeného náboženství deistů a přirozeného náboženství u Jeana-Jacquesa Rousseaua není totožné. Ačkoliv sám Rousseau vychází z myšlenek těchto původně anglických myslitelů, v mnohém se od nich však odlišuje, jak jsem již poznamenala výše. Společného jim je nabádání k rozumovému zkoumání pravdy:¹⁰² „Hledáme-li tedy upřímně pravdy, nedbejme nic na právo zrození ani na autoritu farářů a pastorů, nýbrž zkoumejme znovu svědomím a rozumem vše, čemu nás učili od našeho dětství.“¹⁰³ Dále, Rousseau, stejně jako deisté, odmítá prostředníky mezi lidmi a Bohem: „Cože! Pořád lidská svědectví? Pořád lidé, kteří mi sdělují, co sdělili jiní lidé? Kolik je to lidí mezi Bohem a mnou!“¹⁰⁴ Rozchází se s nimi však v zásadním bodě, a to v pořadí rozumu a citu. Cit klade Rousseau na první místo. „Zřím Boha všady v jeho dílech; cítím jej v sobě, vidím jej všady kolem sebe...“¹⁰⁵ Zároveň ovšem podotýkám, že k ustanovení článků přirozeného náboženství, dospívá vikář savojský pomocí rozumu karteziánskou metodou.

¹⁰⁰ BEINER, Ronald. *Civil Religion A Dialogue in the History of Political Philosophy*, s. 80 (překlad vlastní)

¹⁰¹ Tamtéž, s. 83

¹⁰² STÖRING, Hans Joachim. *Malé dějiny filozofie*, s. 259

¹⁰³ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili o výchování II. díl.*, s. 130 (kniha IV.)

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 130 (kniha IV.)

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 99 (kniha IV.)

Abychom lépe chápali Rousseauův záměr ve *Vyznání víry vikáře savojského*, a to, proč toto vyznání vložil do spisu *Emil čili O vychování*, je třeba si opět připomenout jeho postoj ke zkažené společnosti a vášním, které člověka vzdalují od jeho dobré podstaty. Dle slov Marka Lilly v knize *The Stillborn God* jde vikáři savojskému především o následující: „Vikář usiluje předložit přijatelné náboženství, které by obnovilo důvěru, naději a spolehnutí se na jedincovy morální instinkty, ačkoliv je neustále obklopen společností. Toto náboženství by člověku umožnilo překonat zoufalství a pochybnosti, ve kterých je moderní člověk ztracen. V zásadě obrací křesťanské pojetí hříšného člověka a zdůrazňuje dobro, které je člověku původní a vlastní. Je ovšem potřeba se k tomuto dobru, které je vlivem společnosti potlačeno, opět naučit vztáhnout a obnovit jej v sobě. Rousseauovy důvody, proč je náboženství neodmyslitelnou součástí společnosti, jsou, že potud, pokud je člověk společenským, náboženství zde bude vždy vyvstávat. Tento argument Rousseau obhajuje následovně: naivní víra v Boha bude křehká do té doby, dokud se bude vztahovat k vnějšímu, objektivnímu a autoritativnímu zjevení a ne k jejich vlastním morálním potřebám. Nejlepším možným řešením, jak uchránit víru v Boha, potažmo morálku, je reinterpretovat ji v subjektivních výrazech a zakořenit ji v našem morálním citění či svědomí. Tento úkon reinterpretační není úkonem ve stanovení pravé podstaty božského spojení; jedná se o úkon ve stanovení toho, v co můžeme věrohodně věřit ohledně tohoto spojení jako o pomoci ke kultivování naší ctnosti. A vzhledem k tomu, že ctnost závisí na nezávislosti a sebedůvěře, tato teologie musí být v souladu s námi s naší svobodou, nikoliv s Bohem. Podle Rousseaua je láska k Bohu také důležitá, ale je odvozená; může se rozvinout pouze tehdy, kdy se naučíme, jak milovat pořádně sami sebe. Nalézt Otce nejde jinak než skrze sebe sama.“¹⁰⁶ Toto tvrzení mimo jiné potvrzuje i Robert Derathé.¹⁰⁷

Bylo by na místě poznamenat, že termín přirozené náboženství neodkazuje přímo k přirozenému stavu, jak by se možná mohlo nabízet, ostatně v pojednání *O původu nerovnosti mezi lidmi*, kde se Rousseau rozepisuje o přirozeném stavu, není o přirozeném náboženství zmínka. Je pravdou, že nám v obou dílech Rousseau připomíná negativní vliv společnosti a vášní a snaží se navrátit určitým způsobem k době, kdy byl ještě člověk blíž ke stavu přírodnímu. Ve *Vyznání víry vikáře savojského* je tím klíčem znovu-oživení hlasu přírody neboli svědomí, jak tento hlas bude Rousseaua nadále přezdívat. „Obraz přírody mi

¹⁰⁶ LILLA, Mark. *The Stillborn God: Religion, Politics and Modern West*, s. 126 (překlad vlastní)

¹⁰⁷ „La conscience, comme toutes les affections sociales et l'amour de Dieu lui-même, dérive de l'amour de soi.“ DERATHÉ, Robert. *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger - Les rapports de la morale et de la religion chez Jean-Jacques Rousseau*, s. 151 (překlad vlastní)

ukazoval jenom harmonii a ladné rozčlenění, obraz lidstva mi ukazuje jenom zmatek, nepořádek! V živlech vládne soulad, a lidé jsou v naprostém zmatku! Zvířata jsou šťastná, jedině král jejich jest ubohý! O moudrosti! Kde jsou tvé zákony? Prozřetelnosti, tak řídíš svět? Dobrodějná bytosti, kam se poděla tvá moc? Vidím zlo na zemi.“¹⁰⁸

Idea přirozeného náboženství ve *Vyznání víry vikáře savojského* staví svůj základ na tom, že není třeba se vztahovat k vnějším zdrojům, vše, co ke své víře potřebujeme, najdeme uvnitř sebe. Ústy vikáře savojského tak Rousseau kritizuje křesťanskou církev. Prvním článkem vikářovy víry je, že: vesmírem hýbe vůle mocná a moudrá, která oživuje přírodu. Druhé dogma víry pramení z uspořádání světa, které nás obklopuje, a jehož řád obdivujeme. „Tuto bytost, která chce a může, tuto bytost, která je činná sama ze sebe, tuto bytost konečně, ať je jakákoliv, která hýbe vesmírem a pořádá veškeré věci, já nazývám Bohem.“¹⁰⁹ Třetím dogmatem je pak tvrzení, že člověk je svobodný ve svých činech a je oduševněn nehmotnou substancí. Tomuto přirozenému náboženství nejde o zodpovězení otázek, které se zabývají boží věčností. Nesnaží se ani Boha definovat, není to podle vikáře savojského pro naši vnitřní víru podstatné: „Konečně čím více se snažím, abych pohlížel na jeho [Boha] nekonečnou podstatu, tím méně ji chápu; ale ona jest a to mi stačí; čím méně ji chápu, tím více se jí klaním.“¹¹⁰

Ústředním pojmem přirozeného náboženství je svědomí. „Jest tedy na dně duší vrozený princip spravedlnosti a ctnosti, dle kterého soudíme, nehledíce k vlastním zásadám, o svých činech jiných lidí, že jsou dobré, nebo zlé, a tento princip nazývám svědomím.“¹¹¹ Toto svědomí, které je zároveň hlasem přírody, člověka navrácí k jeho dobrému jádru. „Svědomí, svědomí! Božský pude; nesmrtelný a nebeský hlase; bezpečný vůdče bytosti nevědomé a omezené, avšak rozumné a svobodné; neomylný soudče dobra i zla, který činiš člověka podobna Bohu: ty působíš znamenitost jeho přirozené povahy i mravnost jeho činů...“¹¹² Vlivem společnosti a vášní je však tento hlas potlačen a je těžké si k němu cestu opět najít. Ovšem jakmile tento hlas přírody člověk v sobě opět oživí, bude se touto cestou postupně ubírat snadněji. Toto následování hlasu přírody je podle vikáře savojského zásadním krokem ke svobodě. Pouze za podmínky, že se naučíme poslouchat vnitřnímu hlasu, jsme schopni v našich srdcích nalézt povinnosti přírodních zákonů, které

¹⁰⁸ ROUSSEAU, Jean Jacques. *Emil čili O vychování*, s. 101 (kniha IV.)

¹⁰⁹ Tamtéž s. 99 (kniha IV.)

¹¹⁰ Tamtéž, s. 112 (kniha IV.)

¹¹¹ Tamtéž, s. 117 (kniha IV.)

¹¹² Tamtéž, s. 120 (kniha IV.)

jsou potlačeny pokrokem a společností. „Milý hochu! Kéž bys mohl jednoho dne pocítit, jaké břímě spadne ze srdce, kdy člověk, vyčerpav až na dno marnost lidských mínění a hořkost vášní, najde konečně tak blízko sebe cestu moudrosti...“¹¹³ Vědomí o existenci Boha nám ovšem ještě neříká, jak jej máme následovat a poznat. Bůh k nám promlouvá jazykem přírody, který je nám už ovšem velmi vzdálený a skoro cizí. Společnost a hluk kolem nás jeho návratu spíše zabraňují.¹¹⁴ Je zajímavé, že v *Emilovi čili O výchování* užívá pro hlas přírody Rousseau svědomí, zatímco v rozpravě *O původu nerovnosti mezi lidmi* je tím hlasem soucit, který nabádá člověka k správnému jednání. Vikář v závěru své řeči připomíná: „Milý synu... ať se přidáš ke kterémukoliv názoru, pamatuj si vždycky, že pravé povinnosti náboženské jsou nezávislé na ustanoveních lidských; že srdce spravedlivé je pravým chrámem Božstva... není náboženství, které by zbavovalo povinností mravních; že podstatné jsou jenom ty povinnosti; že vnitřní uctívání je první z těchto povinností, a že bez víry není žádné pravé ctnosti.“¹¹⁵

Již v *Původu o nerovnosti mezi lidmi* jsme naznačili, že člověku je od přírody vlastní sebeláska a snaha o své blaho. Ve svém vyznání tuto vášň vikář savojský připouští, zároveň ale dodává, že je v lidském srdci přítomen i cit pro spravedlnost. „Jistý mravní pořádek je všude, kde je cit a rozumnost. Rozdíl je ten, že spravedlivý člověk se pořádá vzhledem k veškerenstvu, a že špatný člověk pořádá veškerenstvo vzhledem k sobě. Tento se činí středem všech věcí, onen měří průměr kruhu svého a drží se obvodu jeho. Tak jest tedy uspořádán vzhledem ke společnému středu, kterým jest Bůh...“¹¹⁶

Dalším důležitým článkem přirozeného náboženství je boj duality těla a duše. Tělo a jeho touhy nás vedou na scestí za požitky tělesnými, zatímco duše se chce vztahovat k dobru, které v nás je: „pocit mé svobody ve mně vyhasne jen tehdy, když se zkažím a znemožním konečně hlasu duše ozvati se proti tomu, co káže tělo.“ Tím opět odkazujeme k lidské „rozpolcenosti“ a k boji vášní, které člověkem zmítají, a o kterých jsme pojednali v předchozích kapitolách práce. „Svědomí je hlasem duše, vášně jsou hlasem těla. Je divné, že tyto dva hlasy sobě často odporují? A kterého je třeba poslouchati? Přečasto nás rozum klame, až přespříliš jsme nabyli práva nespolehat naň, ale svědomí neklame nikdy, jest pravým vůdcem člověkovým; je duši tím, čím pud je tělu; kdo se jím řídí, poslouchá

¹¹³ Tamtéž, s. 122 (kniha IV.)

¹¹⁴ Je zajímavé, že v *Emilovi čili O výchování* užívá pro hlas přírody Rousseau svědomí, zatímco v rozpravě *O původu nerovnosti mezi lidmi* je tím hlasem soucit, který nabádá člověka k správnému jednání, pozn. autora

¹¹⁵ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili o výchování II. díl.*, s. 152 (kniha IV.)

¹¹⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O výchování II. díl.*, s. 122 (kniha IV.)

přírody a nemá obavy, že sejde na scestí.¹¹⁷ Je na místě se domnívat, že by ke zmírnění tohoto napětí došlo pomocí přirozeného náboženství? Co se lidské duše týče, vikář vyznává, že neví, zda je duše nesmrtelná; jak bychom to také mohli vědět? Kritizuje též marnivost, krutou zvědavost o pekle a o tom, zda zde budou nesmrtelní trpět. „Nač je třeba hledat peklo v životě posmrtném?“ ptá se. „Jest v srdci hříšnickově již v životě pozemském.“ Ale rozumí subjektivně tomu, že víra v posmrtný život pro nás činí život tady na zemi snesitelnějším. Tudíž vyznává, že v posmrtný život věří. „Jelikož tento předpoklad mě utěšuje a nemá v sobě nic nerozumného, nevidím, proč bych se mu neměl oddávat bez obavy.“¹¹⁸

Pro člověka je řešole opět v sobě najít potěšení z rozkoše duševní a z konání dobra, kor když je pro člověka těžké najít v sobě odvahu přemoci nespočet důvodů, které se staví na odpor spádu jeho srdce. Nadějí člověku je alespoň vzpomínka na rozkoš způsobenou z konání dobra, kterou stačí zažít jednou, aby se stále obnovovala.¹¹⁹ Potřebujeme jen trochu povzbudit, zažehnout vzpomínku na to, jaké to je konat dobro, a jaký pocit to v nás vyvolává, jelikož štěstí člověka, podle přirozeného náboženství, spočívá v lidské dobrotě a konání spravedlnosti.¹²⁰

Robert Derathé nabízí pohled na to, proč pouze náboženství je podle Rousseaua vhodným způsobem, jak opět zaručit a obnovit morálku v člověku. Jádrem výkladu je opět vývoj vášní, které není možné utišit pomocí rozumu. Jediným „lékem“, jak sám Derathé píše, je povznesení duše k Nejvyšší bytosti, což člověku umožní nahlédnout na své lidské potřeby jako na něco méněcenného. Pouze s pomocí Nejvyšší bytosti je možné udržet naši duši v bezpečí od vášní a zachovat si své svědomí v původní prostotě. Bez podpory víry není tudíž člověk schopen zůstat pánem svých vášní a sebe sama. Ryzost svědomí spočívá na síle víry. Čím více se dostávají ke slovu vášně, tím víc je potlačován hlas svědomí – hlas přírody.¹²¹

Je ovšem důležité, ke všemu, co bylo výše řečeno, připojit i závěrečná slova vikáře savojského. I přes veškerá nabádání k naslouchání svého vlastního hlasu svědomí, dozvídáme se ke konci jeho vyprávění následující: „Nežli se nám dostane lepšího osvětlení,

¹¹⁷ Tamtéž, s. 115 (kniha IV.)

¹¹⁸ Tamtéž, s. 109 (kniha IV.)

¹¹⁹ Tamtéž, s. 121 (kniha IV.)

¹²⁰ Tamtéž, s. 107 (kniha IV.)

¹²¹ DERATHÉ, Robert. *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger - Les rapports de la morale et de la religion chez Jean-Jacques Rousseau*, s. 147 (překlad vlastní)

zachovávejme veřejný pořádek: ve všech zemích mějme v uctivosti zákony, nerušme uctívání, které předpisují, nenavádějme občanů k neposlušnosti; neboť nevíme bezpečně, je-li pro ně štěstím, opustí-li své názory pro názory jiné, ale víme zcela bezpečně, že je zlem neposlušati zákonů.“¹²² Není tedy ihned na místě vyvozovat, že by přirozené náboženství nebylo beze vztahu k autoritě státu a zákonů.

Tuto kapitolu zakončím několika slovy Marka Lilly z knihy *The Stillborn God*. Za tři základní posláním, která z vyprávění vikáře savojského vyplývají, považuje Mark Lilla zaprvé: že lidské schopnosti jsou omezeny; dále, že se člověk snaží, i přes tato omezení, najít odpovědi na otázky, které jsou za těmito hranicemi a zatřetí, že je schopen tyto odpovědi z části nalézt, pokud se bude při hledání odkazovat ke své vlastní morální jistotě. Základem přirozeného náboženství není zjevení, ani rozum, který na první místo stavěli deisté, ale hlavní roli v úsudku přebírá cit. Mohli bychom se ptát, zda je Vikářův pohled Rousseauovy vlastní, ale co nám na tom záleží. Rousseau se snažil ukázat, že člověk potřebuje náboženství již ze své vlastní podstaty, jelikož tato podstata je morální. Vikář neviní lidské bytosti ze všech chyb a hříchů, které je postihnou, a ačkoliv na mnoha místech zdůrazňuje, že původcem zla je člověk sám, pouze žádá, aby se přestali lidé vyhýbat požadavkům morálky obviňováním Boha. Jinými slovy zdrojem zla je člověk, nikoliv Bůh.¹²³

5.3. Komparace

Nyní po představení obou forem náboženství Jeana Jacquesa Rousseaua se pokusím myslit tyto dva výklady dohromady. Upřesním a poukážu na případné shody či naopak neshody uvnitř těchto dvou náboženství.

Přirozené náboženství klade důraz na vnitřní víru jedince, soustřeďuje se v nitru člověka. Přirozené náboženství nabízí řešení, jak se po ztrátě spojení s původním stavem alespoň pokusit tomuto „ztracenému ráji“ přiblížit či přinejmenším zmírnit dopady negativních vlivů, které s sebou změna stavu společnosti a vývoj jako takový přinesly. Přirozené náboženství se snaží obnovit morální podstatu jedince skrze sebe sama. Z lásky k sobě může až následně vyplynout láska k Bohu. Náboženství občanské pak ve společenské smlouvě představuje „nástroj“, pomocí kterého by bylo možné v politickém uspořádání přizpůsobit nově nabyté vlastnosti člověka tak, aby byla nadále zaručena morálka a

¹²² ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování II. díl*, s. 150 (kniha IV.)

¹²³ LILLA, Mark. *The Stillborn God: Religion: Politics and Modern West*, s. 123 (překlad vlastní)

soudržnost mezi občany v občanské společnosti. Z výkladu o občanském náboženství vyznívá, že tím, k čemu se lidé mají vztahovat a být poslušni, by měl být stát a občanské povinnosti, které jsou výsledkem obecné vůle. Samozřejmě, články této víry zahrnují existenci a všemohoucnost Boha, nicméně lidé by svou láskou měli být poslušni a věrni zákonům a svým občanským povinnostem, mezi které patří i uctívání a dodržování náboženských dogmat.

Občanské náboženství by mělo lidem skrze obřady a rituály zajistit určitou formu soudržnosti a vztahování se k Bohu, ovšem ve *Vyznání víry vikáře savojského* narazíme na poněkud jiný způsob vztahování se k božstvu. Ba dokonce nějaký způsob vztahování by nám neměl být ani vštěpován, jelikož toto vztahování by mělo být již „zakořeněno“ v člověku samotném. Pro ilustraci si připomeneme slova vikáře savojského: „Nepotřebuji, aby mne někdo učil tomuto uctívání; jest mi vnuknuto samotnou přírodou. Což není přirozeným následkem sebelásky, že ctíme toho, kdo nás ochraňuje, a že milujeme toho, kdo s námi smýšlí dobře?“ Pouze negativním vlivem a vášněmi je tento hlas potlačen a je třeba, aby se každý jedinec obrátil sám do sebe a způsob uctívání opětovně našel uvnitř sebe. Přirozené náboženství se obrací do nitra každého jednotlivce a nikoliv k vnějším formám zbožnosti. Alespoň tak vyznívá z vyprávění vikáře savojského. Z výše uvedeného popisu občanského náboženství, jak o něm Rousseau pojednává, na pozadí vyvstává jeho snaha vypořádat se s otázkou, jak efektivně zajistit jednotu občanů s jistou mírou plurality a tolerance, která podpoří svobodu občanů. Svá tvrzení o potřebě náboženství opírá Rousseau o historickou zkušenost, jak skutečných, tak „utopických“ společenství. Ty, které sdílely náboženská přesvědčení, přežily v čase mnohem déle než ty, které byly uspořádány podle čistě světských ideálů. Jak Bertram uzavírá: „nemusíme nutně souhlasit se vším, co občanské náboženství představuje, Rousseau ale může mít pravdu v tom, že úspěšné společenství nepotřebuje pouze prospěchářské a abstraktní principy, ale také věci jako sdílený symbolismus, tradici, hudbu a rituály.“¹²⁴

Rousseau rozlišuje ve *Vyznání víry vikáře savojského* vnitřní náboženskou zkušenost a vnější náboženské chování. V následujícím úryvku je naznačen vztah mezi náboženstvím člověka a katolickým vyznáním: „Nezaměňujme obřady náboženské s náboženstvím. Uctívání, kterého si žádá Bůh, je uctívání srdcem; a toto, je-li upřímné, je vždycky jednotné: je to věru ztřeštěná domýšlivost, když si někdo myslí, že Bohu tolik

¹²⁴ BERTRAM, Christopher. *Rousseau and the Social Contract*, s. 189 (překlad vlastní)

záleží na tom, jaký tvar má šat kněžův, jaký je pořádek slov... Bůh chce býti uctíván v duchu a v pravdě... Co do vnějšího uctívání – má-li býti jednotné pro dobrý pořádek – to je záležitost výhradně politická.¹²⁵ Do protikladu, aby byl zřetelný odlišný přístup k pojetí a k funkci náboženství, se nabízí slova ze společenské smlouvy, kde se tvrdí, že není možné, aby suverén nařizoval lidem to, co si mají myslet, to je záležitost samotného jedince. „Každý může mít názory, jaké se mu líbí, aniž příslušelo suverénovi je znáti; neboť jelikož nemá kompetence na onom světě, není to jeho věcí, ať je osud jeho poddaných v budoucím životě jakýkoli, jen když jsou dobrými občany na tomto světě.“¹²⁶ Ovšem o tomto možném paradoxu a existenci hranice jsme pojednali výše. Nelze být dobrým občanem a zároveň smýšlet jinak, než v souladu s obecnou vůlí, což nás může následně vést k otázce: může dobrý člověk být zároveň dobrým občanem? Pokud podle vikáře savojského člověk neposlouchá svého hlasu svědomí, nenalezne ten pravý zdroj spravedlnosti a dobra. Může být tedy zároveň dobrý občan dobrým člověkem? Pokud se na to podíváme z úhlu pohledu společenské smlouvy, pak to, co činí občana dobrým občanem je podřízení se obecné vůli a uznávání všech dogmat občanského náboženství. Kdybychom se na toto pojetí však podívali optikou *Vyznání víry vikáře savojského*, došli bychom k závěru, že by tomu bylo právě naopak. Aby byl člověk dobrým, je třeba pohledu do svého nitra, následování svého svědomí. Jedno náboženství směřuje svou vírou ven, druhé dovnitř.

Občanské náboženství funguje jako nástroj, jako forma k ohraničení chování v rámci státu. Přírozené náboženství vystupuje jako obsah, smysluplná náplň svědomí člověka. Tato dvě díla se mají k sobě tak, že ve *Vyznání víry vikáře savojského*, potažmo v celé knize *Emil čili O vychování*, Rousseau nabádá a ukazuje, jak by měl být správně vychováván člověk, kterého je třeba vést cestou vlastního poznání a objevení svého hlasu svědomí: „Pravidla jsou zapsána přírodou v hloubi srdce svého písmem nesmazatelným. Je potřeba jedině, abych se poradil sám se sebou, o tom, co chci činiti. Cokoliv cítím, že je dobré, je dobré, cokoliv cítím, že je špatné, je špatné.“¹²⁷ Ústy savojského vikáře nám je připomínána dobrota lidské podstaty. Cit pro spravedlnost, dobro, to vše je v našem srdci už vyryto, jen je třeba se pohroužit sám do sebe. K tomu, abychom tuto cestu sami k sobě opět našli, nám nepomohou kněžští, zázraky ani různá zjevení, jedině v našem nitru se nachází odpověď k hledání té jedinečné pravdy a moudrosti. Tak praví vikář savojský. My

¹²⁵ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování II. díl.*, s. 128 (kniha IV.)

¹²⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě*, s. 155 (kniha IV., kapitola VIII.)

¹²⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování II. díl.*, s. 113 (kniha IV.)

už v sobě principy dobra máme, není třeba, aby nám to bylo vštěpováno někým zvenku, jen je třeba, aby si to každý uvědomil. Zatímco ve společenské smlouvě je zdůrazňován apel na občana, kterému jsou zvenčí vštěpovány city společenskosti.

Zatímco občanské náboženství požaduje vnější náboženské chování, jako jsou veřejné rituály a obřady, těmto projevům se přirozené náboženství vystříhuje. V občanském náboženství jsou tyto požadavky Rousseauem obhajovány tím, že je třeba, aby se lidé vztahovali určitými morálními povinnostmi k státu. Rousseau ponechává jedincům jejich vlastní názory, ovšem potud, pokud nejsou v rozporu se státním nařízením. Ačkoliv se tak nepřipouští žádné zásahy ze strany suveréna do záležitostí člověka, které nesouvisí s jeho občanskými povinnostmi, může být občan dobrým občanem, pokud není nejdříve dobrým člověkem? Bude třeba jistého vměšování do myslí jedinců, těžko si představit, že by se jednalo pouze o vnější zásahy. Je třeba zajistit v jedincích lásku k vlasti a oddanost.

City společenskosti by nám měly být vnuknuty skrze hlas svědomí – tak je nám vylíčeno ve *Vyznání víry vikáře savojského*. Tato skutečnost se ovšem poněkud rozchází se zavedením morálky v občanské společnosti, které předkládá Rousseau ve společenské smlouvě. Suverén by měl být ten, kdo bude lidem vštěpovat city společenskosti. Důvodem toho, proč je důležité mít „prostředníka“ mezi zdrojem spravedlnosti – Bohem a člověkem, je Rousseauem osvětleno ve společenské smlouvě následovně: „Všechna spravedlnost pochází od Boha, on sám je jejím pramenem; ale kdybychom ji dovedli přijímati z takové výše, nepotřebovali bychom ani vlády, ani zákonů. Je nepochybně spravedlnost všeobecná, prýstící ze samotného rozumu, ale má-li se tato spravedlnost mezi námi uznati, musí být vzájemná. Uvažujeme-li po lidsku o věcech, zákony spravedlnosti jsou marné mezi lidmi, chybí-li přirozená sankce; působí jen dobro zlému a zlo spravedlivému, když spravedlivý je zachovává vůči každému, aniž je kdo zachovával vůči němu. Je tedy třeba úmluv a zákonů, aby se spojila práva s povinnostmi a aby se spravedlnost přivedla zpět ke svému účelu.“¹²⁸ V této ukázce je zároveň, myslím, vidět i jasný rozpor mezi pojetím spravedlnosti, které je popisováno ve *Vyznání víry vikáře savojského*. V tomto spise je naopak člověk schopen, ba dokonce jedná se o jedinou správnou cestu, spravedlnosti dosáhnout a to jít cestou, která vede skrze samotného jedince k jeho nitru a hlasu svědomí. V tomto případě by však nebylo náboženství, jak píše

¹²⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě*, s. 44 (kniha II., kapitola VI.)

Rousseau, vzájemné. Člověk by tak byl sám sobě soudcem a chování všech by bylo nejednotné bez určitého řádu, bylo by bez regulace, což pro správný chod společnosti je nemyslitelné. Je třeba stanovit mantinely a řád tak, aby i spravedlnost byla konána stejně „spravedlivě“ všemi.

Do přirozeného náboženství by se neměl nikdo zvenčí vměšovat, jelikož zdrojem této víry je jádro samotného jedince; zatímco občanské náboženství je spravováno „zvenku“. Pokud činíme zlo, jsme původcem jen my sami, tudíž je jediným řešením naše náprava a návrat k hlasu svědomí, hlasu přírody. A jelikož je společnost původcem tohoto zla v nás, je třeba skutečně morální základ a uspořádání společnosti tak, aby si člověk mohl uvědomit tuto skutečnost a byl schopen si tento potenciál svobody uvědomit. Skutečný etický základ může být založen pouze v lidské svobodné mysli.¹²⁹ Tak praví Rousseau ve *Vyznání ústy vikáře savojského*. Ve společenské smlouvě se o nápravu a usměrnění lidského chování snaží poněkud jiným způsobem a to nastolením nového řádu. Nač bychom se měli zlobit na Boha, který nám dal svědomí k milování dobra, rozum k jeho poznávání a svobodu, abychom je volili; zlobiti se na něj by znamenalo popřít sebe sama. To, co činí člověka člověkem¹³⁰. Zároveň však Rousseau upozorňuje na zacházení s rozumem, který ne vždy volí „správně“, na základě toho upřednostňuje cit, který je úkonem výše zmiňovaného svědomí. Cit a směr této vůle jsou nám dány přírodou, stejně tak, jako je nám dáno, že milujeme dobro a nenávidíme zlo, stejně jako milujeme sami sebe.¹³¹

Ve *Vyznání víry vikáře savojského* má dobro následující podobu: „Bůh je dobrý, nic není zřejmějšího: avšak dobrota lidská je láska k bližnímu, a dobrota boží je láska k pořádku.“ Co je spravedlnost, která z dobra pochází? „Spravedlnost lidská jest, že člověk dává každému, co mu náleží, a spravedlnost boží jest, že Bůh žádá na každém počet z toho, co mu dal.“¹³² „Je-li dobrota mravní podstatným znakem lidské povahy, mohl by býti člověk jen potud zdravým na rozumu a dobré přirozenosti, pokud je dobrý.“¹³³ Dobrotu v lidském srdci rozeznává vikář savojský v reakcích na hrdinské činy, které v nás vzbuzují obdiv a poutají naši pozornost, pohled na štěstí druhého je nám mnohem příjemnější, než ho vidět trpět a nespravedlnost se nám líbí, jen pokud z ní máme prospěch, jinak chráníme

¹²⁹ Fred H. Willhoite, Jr. *The Review of Politics*, s. 508 (překlad vlastní)

¹³⁰ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování II. díl.*, s. 125 (kniha IV.)

¹³¹ Tamtéž, s. 119 (kniha IV.)

¹³² ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování II. díl.*, s. 112 (kniha IV.)

¹³³ Tamtéž, s. 114 (kniha IV.)

nevinné: „Nenávidíme špatné lidi nejen proto, že nám škodí, ale i proto, že jsou špatní. My nejen chceme blaho vlastní, chceme též blaho jiných.“ Ale co je víc v závěru, samoláska nebo láska k dobru a spravedlnosti? Pokud budeme následovat hlas svědomí, nalezneme i zdroj této dobroty, kterou je Nejvyšší bytost. „Štěstí může člověk nalézt pouze v dobrých a spravedlivých činech. Zmítán jsa bez ustání svými city přírodou vnuknutými, které mluvily v obecný prospěch, a svým rozumem, který odnášel vše ke mně samotnému.“¹³⁴

Shrneme-li dosavadní zkoumání, docházíme postupně k závěru, že přirozené náboženství je především cit a naslouchání vnitřního hlasu – svědomí, které je přirozeného původu. Z úst vikáře je třeba se uspořádat vzhledem k veškerenstvu tak, abychom nepovažovali za střed sami sebe, nýbrž tuto centrální pozici připustili Vyšší bytosti, pokud toto postavení přijímáme, jsme schopni naslouchat svému svědomí a konat dobro. S konáním zla je tomu stejně jako s konáním dobra, čím častěji dobro konáme, tím více ho máme sklon volit a stáváme se dobrými. Člověk postupně zjišťuje, jaké příjemné pocity toto konání duši přináší. Kamenem úrazu a skutečností, která nám brání v znovunalezení tohoto hlasu svědomí, je především vliv společnosti a výchovy, do které se rodíme. Tento hlas je umlčován a člověku činí potíže mu opět naslouchat.

Podle Ronalda Beinera se ovšem v závěru ani sám Rousseau nesnažil tato dvě náboženství – náboženství člověka a náboženství občana, sloučit dohromady.¹³⁵

6. ZÁVĚR

Rousseau zastával názor o nedělitelnosti náboženství a morálky, byl přesvědčen o tom, že pokud člověk ztrácí náboženství, zapomíná tím zároveň i své morální povinnosti. Nepochyboval o dobrotě lidské povahy, ale zároveň viděl kolem sebe negativní dopad a vliv společnosti na člověka. „Klíč“ k nápravě morálky viděl v přeorganizování společnosti a nastolení opětovného řádu. Ve společenské smlouvě uvažoval zajistit morálku a soudržnost občanským náboženstvím. Ve *Vyznání víry vikáře savojského* spatřoval toto východisko v přirozeném náboženství skrze znovu-oživení hlasu svědomí. Rousseau v zásadě ruší učení o dědičném hříchu a staví člověka do pozice pachatele a zároveň oběti

¹³⁴ Tamtéž, s. 120 (kniha IV.)

¹³⁵ Zajímavostí však může být, že ve spise „*Geneva Manuscript*“, který je považován za první text, kde Rousseau vypracovává první náznaky společenské smlouvy, se sám Rousseau vyjadřuje pro sloučení výhod občanského náboženství a náboženství člověka. V takovém smyslu, kdy si stát zachová svůj vlastní kult a zároveň nebude pro nikoho nepřítelem. Ve Společenské smlouvě však tuto myšlenku vylučuje. BEINER, Ronald. *Civil Religion A Dialogue in the History of Political Philosophy*, s. 78 (překlad vlastní)

svého špatného chování. Až když se člověk naučí milovat sebe sama a naslouchat svému svědomí, je možné objevit uvnitř sebe Vyšší bytost a její působení.

V prvních dvou kapitolách jsem pojednávala o původu člověka a o jeho postupném vývoji z přírodního stavu divochů až k člověku civilizovanému v občanské společnosti. K tomuto shrnutí mi posloužila Rousseauova pojednání *O původu nerovnosti mezi lidmi* a *O společenské smlouvě*. Výsledkem byla transformace člověka, za kterou stál rozvoj vášní a pokrok v lidských dovednostech. Důležitým milníkem byl pro člověka přechod do občanské společnosti. Tato shrnutí přibližovala Rousseauova uvažování o tom, proč je třeba znovu nastolit určitou sociální jednotu a „zrestaurovat“ lidské myšlení. Spisem *O původu nerovnosti mezi lidmi* Rousseau představuje postupný proces socializace člověka, kterého v první řadě charakterizuje vášní, kterou je láska k zachování sama sebe; do „protiváhy“ staví soucit, který člověka nutí pomáhat ostatním. Společnost, kterou lidé postupem času začali utvářet, zhoršovala čím dál více jejich mravy a na základě toho se Rousseau pouští do teorie O Společenské smlouvě, kde se snaží vykreslit „ideální“ způsob řízení státu pro lidi tak, aby naplnili co nejvíce svůj potenciál svobodné vůle a obnovili svou morálku.

Z výše uvedených shrnutí, která vyplynula ze srovnání z textu *O společenské smlouvě*, ve které je obsaženo pojednání o občanském náboženství, s *Vyznáním víry vikáře savojského*, které se naopak věnuje náboženství přirozenému. Je bezpochyby zřejmé, že Rousseau je přesvědčen o nutnosti náboženství, avšak praxe obou těchto pojmů náboženství se od sebe liší. Přirozené náboženství a občanské náboženství, jak jsou nám Rousseauem vyloženy, nepovažuji za vzájemně kompatibilní, ba co víc, domnívám se, že se navzájem vylučují. Jak jsem již citovala výše, jestliže Rousseau považuje pro dokonalý chod státu potlačení přirozených sil, to přímo odporuje přirozenému náboženství, jelikož pro tento druh náboženství je naopak návrat k přirozenosti základem. Navíc také vybízí člověka k vymanění se ze společenských pout a konvencí a vede jedince k samostatnému uvažování. Rousseau zároveň Ve *Vyznání víry vikáře savojského* klade důraz na odpovědnost za hodnotové soudy a za svoji činnost, zatímco ve společenské smlouvě vybízí Rousseau k podřízení se obecné vůli. Ta ačkoliv představuje obecný zájem, může se dostat občas do konfliktu s osobními zájmy občanů. Rousseau si je vědom lidské „rozpolcenosti“, kvůli které člověk váhá při upřednostňování svého blaha před blahem ostatních.

Samotný Rousseau ve společenské smlouvě explicitně odmítá přirozené náboženství jako vhodnou formu náboženství pro občanskou společnost, jelikož odvrací pozornost od státních povinností, což by bylo v rozporu s nařízením suveréna. Právě občanská společnost je tím důvodem, proč není možné tato dvě náboženství myslet dohromady. Přirozené náboženství se neslučuje s Rousseauovými požadavky na správný chod občanské společnosti. Podporuje individuální myšlení jedince, které ho odvádí od státních cílů ve vztahu ke státu a ostatním občanům. Pod záštitou občanského náboženství se individualita poněkud stírá, náboženství je řízeno „centrálně“, ačkoliv Rousseau vyzdvihuje svobodnou vůli jedince, závěrečné kapitoly ve společenské smlouvě působí poněkud rozporuplně. Podle stanovených dogmat občanského náboženství se tak ukládají všem občanům stejné požadavky chování a myšlení.

Je možné mezi těmito dvěma druhy náboženství přece jen najít určitý soulad? V tvrzeních, ve kterých se shoduje text *O společenské smlouvě* a *Vyznání víry vikáře savojského* v pojednání o náboženství, je předně stanovisko ke křesťanské církvi, konkrétně k římskokatolické církvi. Právě kvůli těmto argumentům se Rousseau stává terčem kritiky a pronásledování až do konce svého života. Shodují se dále v uznání mocného, rozumného, dobrotivého, prozřetelného a všemohoucího božstva. V obou případech si náboženství klade za cíl dosáhnout co největší spravedlnosti. V přirozeném náboženství spravedlnosti však člověk dosáhne skrze sebe sama a nasloucháním svého vnitřního hlasu svědomí. V občanském náboženství tato pravomoc náleží suverénovi, aby předložil zásady spravedlnosti svým občanům a zajistil tak štěstí spravedlivým a potrestání zlých. Náboženství pro občana je důležité pro zachování řádu ve společnosti, bez určitého „usměrnění“ lidí by nebylo možné tohoto souladu docílit. Lidé jsou příliš silně ovlivňováni svými vášněmi a je nezbytné tyto vášně utišit a usměrnit v jistém smyslu. V obou případech se však člověk ani občan bez náboženství neobejdou. V prvním případě bez přirozeného náboženství vyplývá, že bez Boha nemůže být dobrého, morálního člověka. Občanské náboženství by pak takového „bezvěrce“ buď vyhnalo, nebo popravilo, ačkoliv by nebyl v první řadě vnímán jako neznaboh, nýbrž jako nespolečenský člověk. Náboženství se tedy nabízí jako katalyzátor špatných mravů a nastoluje obecné hodnoty a morálku tak, aby se docílilo spravedlnosti mezi lidmi a štěstí samotného jedince. Podle *Vyznání víry vikáře savojského* je to příroda a její řád, k čemu se máme vztahovat, zatímco ve společenské smlouvě je to obecná vůle a nařízení suveréna.

LITERATURA

BEINER, Ronald. *Civil Religion A Dialogue in the History of Political Philosophy*. New York: Cambridge University Press, 2011

BERTRAM, Christopher. *Rousseau and the Social Contract*, London: Routledge, 2004

DERATHÉ, Robert. *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger - Les rapports de la morale et de la religion chez Jean-Jacques Rousseau*. Paris: Presses Universitaires de France, 1949. (online)

Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/41087215>

LILLA, Mark. *The Stillborn God: Religion: Politics and Modern West*. New York: Vintage house, 2007.

ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili o výchování I. díl*. Praha: nákladem Dědictví Komenského, 1910.

ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili o výchování II. díl*. Praha: nákladem Dědictví Komenského, 1911.

ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O původu nerovnosti mezi lidmi*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1949.

ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart v Praze II., 1949.

SOBOTKA, Milan. *Jean-Jacques Rousseau: od „Rozpravy od původu nerovnosti“ ke „Společenské smlouvě“* Praha: Karolinum, 2015.

Sociologická encyklopedie Akademie věd ČR. (online) Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Deismus>

STÖRING, Hans Joachim. *Malé dějiny filozofie*. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství, 1992.

WILLHOITE, Fred H., Jr. *The Review of Politics*. New York: Cambridge University Press, 1965. (online) Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/1405505>

WHATMORE, Richard. *What is intellectual history?*. UK: Polity Press, 2016